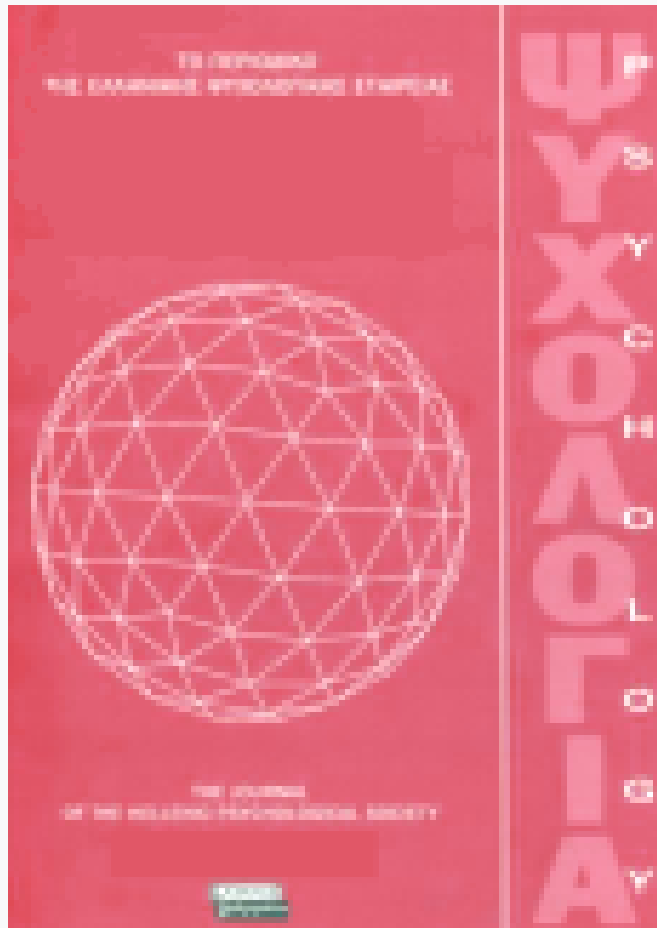

Psychology: the Journal of the Hellenic Psychological Society

Vol 7, No 1 (2000)

Attachment theory and its role in the study of human development

Αγγελική Λεονταρή

doi: [10.12681/psy_hps.24254](https://doi.org/10.12681/psy_hps.24254)

Copyright © 2020, Αγγελική Λεονταρή

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/).

To cite this article:

Λεονταρή Α. (2020). Attachment theory and its role in the study of human development. *Psychology: The Journal of the Hellenic Psychological Society*, 7(1), 63–87. https://doi.org/10.12681/psy_hps.24254

Η θεωρία της προσκόλλησης και ο ρόλος της στη μελέτη της ανθρώπινης ανάπτυξης

ΑΓΓΕΛΙΚΗ ΛΕΟΝΤΑΡΗ

Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Το άρθρο αναφέρεται στη θεωρία της προσκόλλησης, όπως διαμορφώθηκε αρχικά από τον John Bowlby και τις έρευνες της Mary Ainsworth. Το θέμα των ατομικών διαφορών στην προσκόλληση εξετάζεται με αναφορά στο ρόλο του μητρικού προτύπου, την ιδιοσυγκρασία του βρέφους, τους πολιτισμικούς παράγοντες και το κοινωνικο-οικονομικό επίπεδο της οικογένειας. Η επίδραση του είδους της προσκόλλησης στη διαμόρφωση της προσωπικότητας διερευνάται μέσα από το ρόλο των "εσωτερικών μοντέλων εργασίας". Εξετάζονται επίσης οι σχέσεις ανάμεσα στην προσκόλληση και την αναπτυξιακή ψυχοπαθολογία. Τέλος, γίνεται αναφορά σε έρευνες των τελευταίων ετών, που εξετάζουν τη σχέση ανάμεσα στην προσκόλληση του βρέφους και τις σχέσεις των ενηλίκων.

Λέξεις κλειδιά: Αρχικά βιώματα αλληλεπίδρασης. Προσκόλληση. Προσωπικότητα.

"...η συμπεριφορά προσκόλλησης χαρακτηρίζει τα ανθρώπινα όντα από το λίκνο μέχρι το τάφο" (Bowlby, 1979, σ. 129)

Η θεωρία της προσκόλλησης εξετάζει το ρόλο που παίζουν οι στενοί και μακράς διάρκειας συναισθηματικοί δεσμοί στη διαμόρφωση της προσωπικότητας. Αποτελεί επίσης μια σημαντική κοινωνική θεωρία για τον εαυτό, τονίζοντας ότι τα ανθρώπινα όντα αποκτούν γνώση για τον εαυτό τους και τον κόσμο μέσα από την αλληλεπίδρασή τους με τους άλλους (Lyddon, 1995). Η κλασική τριλογία του Bowlby που αναφέρεται στην προσκόλληση, τον αποχωρισμό, και την απώλεια (Bowlby, 1969/1982, 1973, 1980) διαμόρφωσε τις βασικές πτυχές της θεωρίας ενώ οι έρευνες της Ainsworth (Ainsworth, Bell, & Stayton, 1971, Ainsworth, Blehar, Waters, & Wall, 1978) της παρέιχαν εμπειρική στήριξη. Και οι

δύο ερευνητές θεωρούν ότι η φυσιολογική ανθρώπινη ανάπτυξη είναι αποτέλεσμα της δημιουργίας αμοιβαία ικανοποιητικών διαπροσωπικών σχέσεων (Bretherton, 1992, 1995).

Σύμφωνα με τη θεωρία αυτή, τα ανθρώπινα όντα έχουν μια εγγενή τάση να διαμορφώνουν σχέσεις προσκόλλησης με τους άλλους (Bowlby, 1988a). Ο Bowlby περιγράφει τη συμπεριφορά προσκόλλησης ως "κάθε μορφή συμπεριφοράς ενός ατόμου που στόχο έχει να διατηρήσει την εγγύτητα με κάποιο προτιμώμενο άτομο που εκλαμβάνεται ως δυνατότερο ή σοφότερο" (Bowlby, 1973, σ. 292). Βαθιά επηρεασμένος από τις διαπιστώσεις της ηθολογίας, ο Bowlby υποστήριξε ότι η προσκόλληση είναι αποτέλεσμα κάποιων εγγενών βιολογικών σταθερών, που μπορούν να κατανοηθούν μόνο μέσα στα πλαίσια της φυλογενετικής προοπτικής. Το βρέφος χωρίς την παρουσία των άλλων θα πε-

θάνει. Έτσι είναι βιολογικά εφοδιασμένο με ορισμένες αντιδράσεις, με τις οποίες εκδηλώνει τις ανάγκες του και προσανατολίζει τη συμπεριφορά των άλλων προς αυτό, όπως το κλάμα, το χαμόγελο κ.τ.λ. (Παρασκευόπουλος, 1985). Τόνισε με έμφαση ότι τα βρέφη, για τη φυσιολογική συναισθηματική τους ανάπτυξη, έχουν ανάγκη από ένα στενό και διαρκή συναισθηματικό δεσμό με ένα πρόσωπο που τα φροντίζει σταθερά.

Ο Bowlby (1973) θεωρεί ότι το σύστημα προσκόλλησης είναι ένα από τα συστήματα συμπεριφοράς, συμπεριλαμβανομένων και των συστημάτων εξερεύνησης, φροντίδας και σεξουαλικού ζευγαρώματος, που είναι προορισμένα να εξασφαλίσουν την επιβίωση και την αναπαραγωγή (Bretherton, 1995). Από την πλευρά του παρατηρητή, σκοπός του συστήματος προσκόλλησης είναι να ρυθμίζει τη συμπεριφορά που έχει ως προορισμό να καθορίσει ή να διατηρήσει την επαφή με το πρόσωπο προσκόλλησης. Από την πλευρά του προσκολλημένου ατόμου, ο στόχος του συστήματος είναι η "αίσθηση της ασφάλειας". Ο Bowlby (1973) περιγράφει τα συστήματα συμπεριφοράς ως ομοιοστατικά συστήματα ελέγχου, τα οποία διατηρούν μια σχετικά σταθερή κατάσταση ανάμεσα στο άτομο και στο περιβάλλον του. Το σύστημα προσκόλλησης διατηρεί μια ισορροπία ανάμεσα στη συμπεριφορά εξερεύνησης και τη συμπεριφορά διατήρησης εγγύτητας, παίρνοντας υπόψη, από τη μιά, κατά πόσο είναι προσίτο το πρόσωπο προσκόλλησης και από την άλλη τους κινδύνους που υπάρχουν στο φυσικό ή το κοινωνικό περιβάλλον.

Ο Bowlby, απηχώντας τις επικρατούσες αντιλήψεις της εποχής του, έδωσε μεγάλη έμφαση στη σχέση μητέρας-παιδιού, θεωρώντας το ρόλο του πατέρα δευτερεύοντα. Στη βρεφική ηλικία, υποστήριξε, οι πατέρες έχουν τη χρησιμότητά τους, αλλά συνήθως, παίζουν δευτερεύοντα ρόλο σε σύγκριση με τη μητέρα (Bretherton, 1995). Θεωρούσε ότι το βρέφος μπορεί να προσκολληθεί σε περισσότερα του ενός πρόσωπα, αλλά το πρόσωπο που κυρίως φροντίζει το παιδί αποτελεί την πρώτη και την κύρια μορφή προσκόλλησης και προς αυτό

στρέφεται όταν είναι στενοχωρημένο ή αγχωμένο. Τα άλλα πρόσωπα είναι συμπληρωματικά. Αυτή η διατύπωση υπονοεί μια ιεραρχική μορφή προσκόλλησης.

Η προσκόλληση εκδηλώνεται με τις ενέργειες του παιδιού που δείχνουν έντονη επιθυμία να είναι κοντά στο πρόσωπο προσκόλλησης και δυσφορία και αντίσταση στον αποχωρισμό του. Αυτές οι εκδηλώσεις περιλαμβάνουν το χαμόγελο, την επαφή με τα μάτια, το άγγιγμα, το αγκάλιασμα, το κλάμα, το κάλεσμα. Αρχικά επιδιώκεται η σωματική εγγύτητα και αργότερα η εξασφάλιση της προσοχής και της επιδοκμασίας του προσώπου προσκόλλησης.

Τρία είναι τα χαρακτηριστικά που διαχωρίζουν την προσκόλληση από άλλες διαπροσωπικές σχέσεις:

1. Έντονη επιθυμία να διατηρηθεί η εγγύτητα με το πρόσωπο προσκόλλησης. Το παιδί θα προσπαθήσει να παραμείνει μέσα στον προστατευτικό κλοιό των γονιών του, κυρίως όταν αντιμετωπίζει καταστάσεις άγνωστες ή απειλητικές.

2. Το πρόσωπο προσκόλλησης αποτελεί μια ασφαλή βάση για το παιδί. Η παρουσία του του δίνει μια αίσθηση ασφάλειας και αυτό συντελεί στο να επιδίδεται στην εξερεύνηση του περιβάλλοντος χώρου και στο παιχνίδι με εμπιστοσύνη στον εαυτό του.

3. Διαμαρτυρία και αντίσταση στον αποχωρισμό (Weiss, 1982, 1991).

Επιπρόσθετα η προσκόλληση παρουσιάζει και τις εξής ιδιαιτερότητες:

1. Οι εκδηλώσεις που έχουν σχέση με την προσκόλληση παρουσιάζονται ιδιαίτερα έντονα όταν το παιδί αισθάνεται ότι απειλείται.

2. Όταν διαμορφωθεί μια σχέση προσκόλλησης με ένα συγκεκριμένο άτομο, αυτό και μόνο αποτελεί το πρόσωπο προσκόλλησης. Προσπάθειες να αντικατασταθεί με άλλα θα αποτύχουν, ανεξάρτητα από τη σταθερότητα με την οποία κάποιο άλλο πρόσωπο φροντίζει το παιδί.

3. Υπάρχει μια αδυναμία συνειδητού ελέγχου της συμπεριφοράς που έχει σχέση με την προσκόλληση. Το πρόσωπο προσκόλλησης παραμένει ως τέτοιο ακόμη και όταν το παιδί ανα-

γνωρίσει ότι δεν υπάρχει πιθανότητα επανασυνάντησης, όπως, π.χ., στην περίπτωση του θανάτου. Η διαμαρτυρία για τον αποχωρισμό συνεχίζεται και όταν το πρόσωπο προσκόλλησης δεν είναι διαθέσιμο πια και όταν υπάρχουν αρκετά πρόσωπα ως εναλλακτικά.

4. Η ένταση της προσκόλλησης δε μειώνεται με τον εθισμό. Η προσκόλληση είναι μια σχέση μακράς διάρκειας. Φαίνεται ότι διατηρείται ακόμη και όταν δεν υπάρχει καμιά ενίσχυση. Ο παρατεταμένος αποχωρισμός από ένα πρόσωπο προσκόλλησης προκαλεί προσδευτικά μια χαλάρωση στη σχέση, η οποία όμως δεν είναι τελειωτική.

5. Η σχέση της προσκόλλησης φαίνεται ότι διατηρείται ακόμη και αν το πρόσωπο προσκόλλησης είναι αδιάφορο ή επιθετικό (Weiss, 1991).

Στην ηλικία των 2 ή το πολύ των 3 ετών οι συμπεριφορές προσκόλλησης γίνονται λιγότερο εμφανείς, αλλά δεν εξαφανίζονται πλήρως. Στην ηλικία των 4 ετών διαφαίνεται μια μεγάλη αλλαγή. Τα παιδιά συνειδητοποιούν ότι η σχέση τους με τους γονείς τους δεν εξαρτάται από τη φυσική εγγύτητα. Καταλαβαίνουν ότι η σχέση υφίσταται και όταν δε βρίσκονται μαζί. Το παιδί της σχολικής ηλικίας εκδηλώνει εμφανείς συμπεριφορές προσκόλλησης μόνο όταν είναι τρομαγμένο, κουρασμένο, ή αγχωμένο.

Η συμβολή της Mary Ainsworth

Οι ιδέες του Bowlby δοκιμάστηκαν πειραματικά από τη Mary Ainsworth (Ainsworth, 1982. Ainsworth et al., 1971), η οποία έκανε τη διάκριση ανάμεσα σε διαφορετικές μορφές προσκόλλησης. Αυτό επέτρεψε τη διερεύνηση των γεγονότων που προηγούνται της προσκόλλησης και αυτών που ακολουθούν. Επιπλέον, οι έρευνες της Ainsworth τόνισαν τη σημασία του πολιτισμικού πλαισίου στην ανάπτυξη της προσκόλλησης, παρόλο που η έμφαση κατά την αρχική εμφάνιση της θεωρίας ήταν στις κοινές πιυχές της ανάπτυξης του παιδιού και της σχέσης μητέρας-παιδιού, ανεξάρτητα από το συγκεκριμένο πολιτισμικό πλαίσιο.

Η Ainsworth τόνισε την αίσθηση ασφάλειας που παρέχει αυτός ο δεσμός στο παιδί. Αποτέλεσμα της ασφάλειας που νιώθουν τα παιδιά, είτε από τη φυσική παρουσία, είτε από το εσωτερικό μοντέλο του προσώπου προσκόλλησης, είναι ότι αυτά είναι σε θέση να εξερευνήσουν το χώρο και να μάθουν, ελεύθερα από την κυριαρχία αγχώδη φροντίδα τους να διατηρήσουν την εγγύτητα με το πρόσωπο προσκόλλησης. Κατά την Ainsworth, το άγχος του παιδιού για την απουσία ενός προσώπου προσκόλλησης, μπορεί να κυριαρχήσει πάνω στην επιθυμία του για εξερεύνηση και να την αναστείλει (Ainsworth, 1979, 1991. Waters, Vaughn, Posada, & Kendollemura, 1996).

Οι πρώτες έρευνες της Ainsworth αφορούσαν τη συστηματική παρατήρηση της σχέσης μητέρας-βρέφους σε φυσικό περιβάλλον. Με βάση τις έρευνες αυτές, που έγιναν στην Ουγκάντα και τη Βαλτιμόρη, καθώς και εκείνες που ακολούθησαν με μια εργαστηριακή διαδικασία γνωστή ως Συνθήκη του Ξένου, εξετάστηκαν οι ατομικές διαφορές στο θέμα της προσκόλλησης (Ainsworth et al., 1978). Η Συνθήκη του Ξένου είναι μια πειραματική διαδικασία διάρκειας είκοσι λεπτών περίπου, που επιτρέπει τη διάγνωση του είδους της προσκόλλησης του παιδιού προς τη μητέρα του. Η προσκόλληση αξιολογείται με βάση τις αντιδράσεις του παιδιού σε κάθε ένα από τα επτά επεισόδια, που περιλαμβάνουν την αναχώρηση και την επιστροφή της μητέρας στο δωμάτιο αλλά και την είσοδο και την αναχώρηση κάποιας άγνωστης γυναίκας σε αυτό. Η τεχνική της Συνθήκης του Ξένου εξετάζει την αναλογία της συμπεριφοράς προσκόλλησης και εξερεύνησης σε συνθήκες χαμηλού και υψηλού στρες.

Με βάση τις διαφορετικές αντιδράσεις τους, η Ainsworth και οι συνεργάτες της διέκριναν τρεις ομάδες παιδιών με έκδηλες διαφορές ως προς το βαθμό και το συναισθηματικό τόνο της προσκόλλησης (Ainsworth et al., 1971. Ainsworth et al., 1978): μία ομάδα παιδιών με ασφαλή προσκόλληση και δύο ομάδες με ανασφαλή προσκόλληση. Αργότερα προτάθηκε και μια τέταρτη κατηγορία, η οποία ονομάστηκε "ανασφαλή παι-

διά με αποδιοργανωμένη συμπεριφορά" (Main & Solomon, 1986, 1990). Τα χαρακτηριστικά των παιδιών που ανήκουν σε κάθε ομάδα είναι τα εξής:

Ομάδα Α. Παιδιά με ανασφαλή προσκόλληση/ αγχώδη/ με αποφεύγουσα συμπεριφορά: Όταν το παιδί και η μητέρα ήταν μόνοι τους στο δωμάτιο, τα παιδιά αυτά φαίνονταν αδιάφορα προς τη μητέρα τους. Μπορεί να έκλαιγαν ή να μην έκλαιγαν όταν η μητέρα έφευγε. Αν έδειχναν σημάδια στενοχώριας, η άγνωστη ερευνητρια ήταν τόσο αποτελεσματική στο να τα παρηγορήσει όσο και η ίδια η μητέρα τους. Όταν η μητέρα επέστρεφε, δεν την πλησίαζαν και ούτε κοίταζαν προς το μέρος της.

Το είδος αυτό της ανασφαλούς προσκόλλησης συνδέεται με έλλειψη ευαισθησίας της μητέρας στα σήματα του παιδιού και απόρριψη της συμπεριφοράς προσκόλλησης. Οι όποιες προσπάθειες του παιδιού να εξασφαλίσει την προστασία και τη στήριξη του προσώπου προσκόλλησης απορρίπτονται ή αγνοούνται. Αυτές οι συνθήκες έχουν ως αποτέλεσμα μια εικόνα εαυτού ουσιαστικά μόνου και μη επιθυμητού αλλά και μια εικόνα του άλλου ως ατόμου απορριπτικού και μη αξιόπιστου (Ainsworth et al., 1978. Collins & Read, 1994).

Ομάδα Β. Παιδιά με ασφαλή προσκόλληση: Τα παιδιά αυτά έδειχναν έντονη προσκόλληση, αισθήματα ασφάλειας και σιγουριάς. Όταν η μητέρα ήταν παρούσα έπαιζαν με τα παιχνίδια που ήταν στο δωμάτιο και όταν η άγνωστη έμπαινε μέσα αντιδρούσαν θετικά. Έδειχναν πολύ στενοχωρημένα όταν η μητέρα τους έφευγε, και η άγνωστη δεν μπορούσε να τα παρηγορήσει. Όταν η μητέρα τους ερχόταν, σκαρφάλωναν στην αγκαλιά της, παρηγοριόνταν γρήγορα και ξανάρχιζαν το παιχνίδι τους.

Το είδος αυτό της προσκόλλησης συνδέεται με μητρική ευαισθησία στα σήματα του παιδιού. Τα ασφαλή παιδιά βιώνουν τη μητέρα ως διαθέσιμη και πρόθυμη να τα φροντίσει. Αυτό το είδος της προσκόλλησης ενθαρρύνει την εξερεύνηση του περιβάλλοντος και συγχρόνως είναι αποτελεσματικό στο να ελαττώνει το άγχος του παιδι-

ού. Το ασφαλές παιδί αναπτύσσει μια εικόνα εαυτού ως ατόμου αξιόλογου και ικανού και μια εικόνα για τους άλλους ως ατόμων έμπιστων και αξιόπιστων (Ainsworth et al., 1978).

Ομάδα Γ. Παιδιά με ανασφαλή προσκόλληση / αγχώδη / με ανθιστάμενη συμπεριφορά ή ανασφαλή / αμφιθυμικά: Τα παιδιά αυτά είχαν πρόβλημα ευθύς εξαρχής. Έμεναν κοντά στη μητέρα τους και φαίνονταν πολύ νευρικά ακόμη και όταν η μητέρα ήταν κοντά τους. Όταν έφευγε, έδειχναν πολύ στενοχωρημένα και δε φανέρωναν καμιά ανακούφιση στην επιστροφή της. Ζητούσαν την επαφή με τη μητέρα τους και συγχρόνως αντιστέκονταν στις προσπάθειές της να τα παρηγορήσει. Μπορεί να έκλαιγαν θυμωμένα και να ζητούσαν να τα σηκώσει, αλλά όταν τα σήκωνε πάλευαν για να τα αφήσει κάτω. Τα παιδιά αυτά δυσκολεύονταν να ξαναρχίσουν το παιχνίδι μετά την επιστροφή της μητέρας.

Το είδος αυτό της προσκόλλησης συνδέεται με απρόβλεπτη μητρική συμπεριφορά. Τα παιδιά της ομάδας αυτής βιώνουν τη συμπεριφορά της μητέρας τους ως ασταθή. Αναπτύσσουν μια εικόνα εαυτού αβέβαιη και μια εικόνα για τους άλλους ως ατόμων απρόβλεπτων, που δεν μπορείς να τα εμπιστευθείς. Η αυτοπεποίθηση και τα κίνητρά τους για εξερεύνηση και κατάκτηση του περιβάλλοντος εξαρτώνται από την παρουσία, τη στήριξη και την αποδοχή του προσώπου προσκόλλησης. Αυτή η εξάρτηση του εαυτού από τους άλλους, τα καθιστά ευάλωτα στο στρες (Collins & Read, 1994).

Ομάδα Δ. Ανασφαλή παιδιά με αποδιοργανωμένη συμπεριφορά: Ήταν παιδιά που η όλη στάση τους έδειχνε κατάθλιψη, σύγχυση, ανησυχία. Παρουσίαζαν εναλλάξ αποφευκτική και αμφιθυμική συμπεριφορά. Δεν είχαν επαφή ματιών με το πρόσωπο προσκόλλησης. Η συμπεριφορά των γονιών που συνδέεται με το είδος αυτό της προσκόλλησης δεν είναι απόλυτα σαφής. Οι Main και Solomon υποθέτουν ότι τα πρώιμα βιώματα των γονιών των παιδιών της ομάδας αυτής περιλαμβάνουν άλυτα ψυχολογικά τραύματα, όπως είναι το πένθος ή η κακοποίηση (Main & Solomon, 1986, 1990).

Τα αίτια των ατομικών διαφορών στην προσκόλληση

Ο Bowlby (1973) υποστήριξε ότι οι διαδικασίες που αποτελούν το σύστημα προσκόλλησης είναι παγκόσμιες και αφορούν την ανθρώπινη φύση γενικά. Συγχρόνως όμως εξέτασε το θέμα των ατομικών διαφορών στην προσκόλληση επισημαίνοντας τα εξής:

1. Όταν ένα άτομο είναι βέβαιο για τη διαθεσιμότητα του προσώπου προσκόλλησης είναι πολύ λιγότερο επιρρεπές προς τον έντονο ή το χρόνιο φόβο από ό,τι το άτομο που για οποιοδήποτε λόγο δεν έχει αυτή τη βεβαιότητα.

2. Η εμπιστοσύνη ή η έλλειψη εμπιστοσύνης στη διαθεσιμότητα του προσώπου προσκόλλησης διαμορφώνεται προοδευτικά κατά τα χρόνια της ανωριμότητας (βρεφική ηλικία, παιδική ηλικία και εφηβεία). Οι προσδοκίες που αναπτύσσονται την περίοδο αυτή τείνουν να μένουν σχετικά αμετάβλητες όλη την υπόλοιπη ζωή.

3. Οι ποικίλες προσδοκίες σχετικά με τη διαθεσιμότητα και την ανταπόκριση των προσώπων προσκόλλησης, τις οποίες αναπτύσσουν τα άτομα κατά τη διάρκεια των ετών της ανωριμότητας, είναι σχετικά ακριβείς αντανakλάσεις των εμπειριών που έχουν βιώσει (Feeney & Noller, 1996).

Τόσο ο Bowlby όσο και η Ainsworth εξέτασαν τις ατομικές διαφορές στην προσκόλληση επικεντρώνοντας την προσοχή τους κυρίως στο ρόλο της μητέρας ή του μητρικού προτύπου. Άλλοι ερευνητές υποστηρίζουν ότι η σχέση δεν είναι αμφίδρομη αλλά αλληλεπιδραστική και άρα ο ρόλος του βρέφους είναι εξίσου σημαντικός με το ρόλο της μητέρας στη δημιουργία της σχέσης αυτής (Izard, Haynes, Chisholm, & Baak, 1991). Σήμερα γενικά επικρατεί η άποψη ότι η προσκόλληση επηρεάζεται από παράγοντες όπως:

1. Η συμπεριφορά της μητέρας ή του μητρικού προτύπου.
2. Τα χαρακτηριστικά του βρέφους.
3. Το κοινωνικο-οικονομικό επίπεδο της οικογένειας.

4. Πολιτισμικοί παράγοντες.

1. Η συμπεριφορά της μητέρας. Παρόλο που η κλασική θεωρία της προσκόλλησης αναγνωρίζει ότι η ποιότητα της σχέσης μητέρας-βρέφους εξαρτάται από αυτά που κάθε μέλος της δυάδας προσφέρει στη σχέση καθώς και από την άμεση επίδραση του ενός μέλους προς το άλλο, δεν παραλείπει να τονίσει ότι ο ρόλος του βρέφους επισκιάζεται από τη συμπεριφορά της μητέρας (Goldsmith & Alansky, 1987). Αυτή η άποψη εκφράζεται με την έμφαση που δίνει ο Bowlby (1969/1982) στο ρόλο των πρώιμων βιωμάτων του βρέφους σε σχέση με την παροχή φροντίδας και στην περιγραφή των ειδών προσκόλλησης της Ainsworth (1979).

Ιδιαίτερα σημαντικός παράγοντας για την ανάπτυξη μιας ασφαλούς προσκόλλησης θεωρείται η ετοιμότητα και η προθυμία της μητέρας για άμεση ανταπόκριση στις αντιδράσεις και τις ανάγκες του παιδιού. Μητέρες, οι οποίες αναγνωρίζουν και ικανοποιούν τις ανάγκες των παιδιών τους τη στιγμή που αυτές παρουσιάζονται, έχουν παιδιά με ασφαλή προσκόλληση. Αντίθετα, μητέρες, οι οποίες δεν αναγνωρίζουν τις ανάγκες του παιδιού τους και δεν ανταποκρίνονται σ' αυτές, έχουν παιδιά με ανασφαλή προσκόλληση. Η προσκόλληση επίσης φαίνεται να διευκολύνεται όταν η μητέρα συγχρονίζει τη δική της συμπεριφορά με τη συμπεριφορά του παιδιού.

Αρκετές έρευνες στηρίζουν τις ιδέες αυτές. Τα αποτελέσματά τους δείχνουν ότι το είδος της προσκόλλησης σχετίζεται με την ποιότητα της φροντίδας που παρέχεται, όπως είναι η ανταπόκριση στο κλάμα, οι ώρες παροχής τροφής, η ευαισθησία, η ψυχολογική διαθεσιμότητα και η αποδοχή (Ainsworth, 1979, 1982, Isabella, 1993, Pederson, Moran, Sitko, Campbell, Ghesquire, & Acton, 1990).

2. Τα χαρακτηριστικά του παιδιού. Σε αντίθεση με τη θέση των παραδοσιακών θεωρητικών της προσκόλλησης, αρκετοί ερευνητές υποστήριξαν ότι οι ατομικές διαφορές στην προσκόλληση έχουν τη βάση τους στα χαρακτηριστικά του παιδιού (Calkins & Fox, 1992, Stevenson-Hinde,

1991). Ένα από τα χαρακτηριστικά του παιδιού, που εικάζεται ότι επηρεάζει σημαντικά την προσκόλληση, είναι η ιδιοσυγκρασία (Stevenson-Hinde, 1991). Τα βρέφη διαφέρουν μεταξύ τους ως προς την ενεργητικότητα, την ευσυγκινησία, την ετοιμότητα και την ευαισθησία να αντιδρούν στα ερεθίσματα, την προσαρμοστικότητα. Έχει διατυπωθεί η υπόθεση ότι οι μεγάλες ατομικές διαφορές που υπάρχουν μεταξύ των βρεφών ως προς τα χαρακτηριστικά αυτά, δημιουργούν στους ενήλικες διαφορετικά συναισθήματα και αντιδράσεις, και επομένως καθορίζουν ως ένα βαθμό και το είδος της προσκόλλησης.

Μερικοί ερευνητές διαπίστωσαν ότι η ιδιοσυγκρασία του παιδιού επιδρά σημαντικά στη διαμόρφωση της σχέσης προσκόλλησης (Calkins & Fox, 1992. Goldsmith & Alansky, 1987. Miyake, Chen, & Campos, 1985. Vaughn, Stevenson-Hinde, Waters, Kotsaftis, Lefever, Shouldice, Trudel, & Belsky, 1992), ενώ σε άλλες έρευνες δε διαπιστώθηκε άμεση σχέση ανάμεσα στην ιδιοσυγκρασία και την προσκόλληση (Egeland & Farber, 1984. Vaughn, Lefever, Seifer, & Barglow, 1989). Οι Belsky, Fish, και Isabella (1991) διαπίστωσαν ότι σχεδόν στο 25% των 148 βρεφών που μελέτησαν παρατηρήθηκαν αλλαγές στο επίπεδο αρνητισμού κατά τη διάρκεια έξι μηνών. Οι αλλαγές αυτές οφείλονταν, κατά τους ερευνητές, στα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας και της σχέσης των γονέων τους, καθώς και στην ποιότητα της παρεχόμενης γονεϊκής φροντίδας.

Είναι πιθανόν, η ιδιοσυγκρασία να ασκεί μια έμμεση επίδραση στο είδος της προσκόλλησης, επηρεάζοντας τις αντιδράσεις των γονέων απέναντι στο παιδί. Οι Lee και Bates (1985) διαπίστωσαν ότι τα βρέφη με δύσκολη ιδιοσυγκρασία προκαλούν περισσότερες συγκρούσεις με την μητέρα τους. Και ο Rutter (1987) αναφέρει ότι τα παιδιά με δύσκολη ιδιοσυγκρασία γίνονται συχνότερα στόχος γονεϊκών επικρίσεων. Είναι ακόμη πιθανόν, όπως υποστηρίζουν οι Belsky και Rovine (1987), η ιδιοσυγκρασία του παιδιού να επηρεάζει τον τρόπο με τον οποίο τα παιδιά εκδηλώνουν την ασφάλεια ή την ανασφάλειά τους

αλλά όχι το είδος της προσκόλλησης. Όπως είναι σαφές, τα αποτελέσματα των ερευνών δε δίνουν σαφή απάντηση. Ίσως το ασφαλέστερο συμπέρασμα στο οποίο θα μπορούσε να καταλήξει κάποιος είναι ότι η ιδιοσυγκρασία δεν αποτελεί έναν κύριο παράγοντα επίδρασης, αλλά επιδρά έμμεσα επηρεάζοντας την αλληλεπίδραση γονέα-παιδιού.

Συνοψίζοντας θα μπορούσαμε να πούμε, ότι τόσο οι παράγοντες που έχουν σχέση με τη συμπεριφορά της μητέρας, όσο και τα χαρακτηριστικά του παιδιού, συνεισφέρουν στο είδος της προσκόλλησης (Izard et al., 1991). Επιπλέον, υπάρχουν ενδείξεις ότι η συμπεριφορά της μητέρας και η ιδιοσυγκρασία του παιδιού, σε συνδυασμό, επηρεάζουν το είδος της προσκόλλησης (Crockenberg, 1981. Mangelsdorf, Gunnar, Kestenbaum, Lang, & Andreas, 1990). Αυτά τα ευρήματα στηρίζουν την άποψη του Bowlby (1973, 1980) ότι η συμπεριφορά προσκόλλησης αντανάκλα την αλληλεπίδραση μεταξύ της προσωπικότητας του παιδιού, της οικογένειας και του ευρύτερου κοινωνικού περιβάλλοντος. Προς το παρόν, δεν είναι δυνατόν να υπάρξουν σαφή συμπεράσματα για τον ακριβή ρόλο που παίζουν οι μητρικοί παράγοντες και τα χαρακτηριστικά του παιδιού. Υπάρχει μια σχετική συμφωνία ότι ο ρόλος της ιδιοσυγκρασίας του παιδιού είναι περιορισμένος και ότι η μητρική συμπεριφορά είναι τουλάχιστον ίσης σημασίας (Goldsmith & Alansky, 1987).

3. Το κοινωνικο-οικονομικό επίπεδο της οικογένειας. Όπως δείχνουν οι σχετικές έρευνες, μεγαλύτερες πιθανότητες να εμφανίσουν ανασφαλή προσκόλληση παρουσιάζουν τα παιδιά πολύ φτωχών οικογενειών, τα παιδιά οικογενειών με μια προϊστορία κακοποίησης, και τα παιδιά των οποίων οι μητέρες είναι καταθλιπτικές (Cicchetti & Barnett, 1991. Radke-Yarrow, 1991). Έχει διαπιστωθεί ακόμη ότι το είδος προσκόλλησης αλλάζει, αν αλλάξει η οικογενειακή κατάσταση του παιδιού. Αν η οικογένεια διέλθει μια περίοδο ανεργίας, οικονομικών δυσκολιών, συγκρούσεων κ.τ.λ. μπορεί ένα ασφαλώς προσκολλημένο παιδί να αλλάξει.

Ο Vaughn και οι συνεργάτες του (Vaughn, Egeland, & Sroufe, 1979) μελέτησαν σε μια διαχρονική μελέτη 100 βρέφη φτωχών οικογενειών και τις μητέρες τους, χρησιμοποιώντας την πρακτική της Συνθήκης του Ξένου. Εκτός από τη μέτρηση της προσκόλλησης που έγινε όταν τα παιδιά ήταν 12 και 15 μηνών, οι ερευνητές χρησιμοποίησαν ερωτηματολόγια που απευθύνονταν στις μητέρες για να διαπιστώσουν το βαθμό του στρες που βίωναν οι ίδιες την περίοδο αυτή. Υπέθεσαν ότι μητέρες με υψηλό στρες θα είχαν λιγότερο ασφαλή προσκολλημένα παιδιά. Από τα 100 βρέφη ένα ποσοστό 62% παρέμεινε στην αρχική κατηγορία προσκόλλησης. Για το 38% των βρεφών υπήρξε αλλαγή κατηγορίας, η οποία συνδεόταν με το στρες που βίωναν οι μητέρες τους. Οι μητέρες με το υψηλότερο επίπεδο στρες είχαν βρέφη που άλλαξαν από την κατηγορία των ασφαλών στην κατηγορία των ανασφαλών. Οι ερευνητές επισημαίνουν τη σπουδαιότητα του στρες, που πηγάζει από τις κακές οικονομικές συνθήκες, ως ενός παράγοντα ο οποίος μπορεί να επηρεάσει σημαντικά το είδος της προσκόλλησης.

4. Πολιτισμικές επιδράσεις. Το είδος της προσκόλλησης μπορεί να επηρεαστεί και από τις κρατούσες αντιλήψεις για την ανατροφή των παιδιών στη συγκεκριμένη κοινωνία. Διαπιστώθηκε σε σχετικές έρευνες ότι το μεγαλύτερο ποσοστό των παιδιών που μεγαλώνουν σε κοινόβια από μια πολύ μικρή ηλικία, όπως στα kibbutz στο Ισραήλ, κατηγοριοποιήθηκαν ως ανασφαλή/αμφιθυμικά και μόνο το 37% ανήκαν στην κατηγορία των παιδιών με ασφαλή προσκόλληση (Cole, 1992).

Ένα εξίσου μικρό ποσοστό παιδιών με ασφαλή προσκόλληση βρέθηκε και στη Γερμανία, προφανώς για άλλους λόγους. Σε μια έρευνα διαπιστώθηκε ότι το 49% των παιδιών ενός έτους, που αποτελούσαν το δείγμα της έρευνας, ανήκαν στην ομάδα Α, στην οποία εντάσσονται τα παιδιά με ανασφαλή προσκόλληση με αποφεύγουσα συμπεριφορά, και μόνο το 33% ανήκαν στην ομάδα Β, ασφαλώς προσκολλημένα. Οι ερευνητές υποθέτουν ότι αυτό οφείλεται στο γε-

γονός ότι ένα μεγάλο ποσοστό Γερμανών γονιών κρατούν μια σχετική απόσταση στη σχέση τους με το παιδί, πιστεύοντας ότι τα παιδιά πρέπει να αποκοπούν από τη σωματική επαφή μαζί τους όσο το δυνατόν πιο γρήγορα, έτσι ώστε να ανεξαρτητοποιηθούν (Grossman, Grossmann, Spangler, Suess, & Unzner, 1985). Ο Miyake και οι συνεργάτες του (1985) επίσης θεωρούν ότι το μεγάλο ποσοστό παιδιών της κατηγορίας Γ, που βρέθηκε στο ιαπωνικό δείγμα τους, μπορεί να αποδοθεί κατά ένα μέρος στο γεγονός ότι η ιαπωνική κοινωνία ενθαρρύνει τη συναισθηματική εξάρτηση του παιδιού από τα μέλη της οικογένειάς του και έτσι καθιστά το βίωμα του αποχωρισμού εξαιρετικά σπάνιο για τα παιδιά αυτά.

Σε μια μετα-ανάλυση μελετών που στηρίζονται στη Συνθήκη του Ξένου, οι Van Ijzendoorn και Kroonenberg (1988) διαπίστωσαν ότι η κατανομή των κατηγοριών προσκόλλησης σε οκτώ χώρες δείχνει σημαντικές διαφορές τόσο μέσα στο ίδιο πολιτισμικό πλαίσιο όσο και μεταξύ των διάφορων πλαισίων. Αν και η "ασφαλής" κατηγορία εμφανίζει παρόμοια ποσοστά σε όλες τις χώρες, τα ποσοστά των δύο ανασφαλών κατηγοριών διαφέρουν σημαντικά. Αυτές οι διαφορές υποστηρίζεται ότι εκφράζουν διαφορετικές πρακτικές ως προς την ανατροφή των παιδιών.

Προς το παρόν δεν υπάρχει επαρκής ερμηνεία των διαφορών που παρατηρούνται μεταξύ των διάφορων πολιτισμικών ομάδων. Υπάρχουν ερευνητές που πιστεύουν ότι αυτές οφείλονται στη διαφορετική παροχή φροντίδας και στους διαφορετικούς στόχους κοινωνικοποίησης των ποικίλων κοινωνικών ομάδων και άλλοι, οι οποίοι ισχυρίζονται ότι δεν μπορούμε να βγάλουμε συμπεράσματα για το πόσο ασφαλής είναι η σχέση μητέρας/παιδιού χρησιμοποιώντας ως κριτήριο τη Συνθήκη του Ξένου (Sagi, Van Ijzendoorn, & Koren-Karie, 1991).

Συμπερασματικά θα μπορούσαμε να πούμε ότι κανένας παράγοντας δεν είναι αρκετός από μόνος του να ερμηνεύσει το είδος της προσκόλλησης. Η πολυπλοκότητα των αλληλεπιδράσεων μεταξύ της συμπεριφοράς των γονιών, των εγγενών χαρακτηριστικών του παιδιού, του κοινω-

νικού πλαισίου και των περιστάσεων της ζωής του παιδιού, μπορεί να δημιουργήσουν πολλά διαφορετικά αποτελέσματα.

Εσωτερικά μοντέλα εργασίας

Κατά τον Bowlby, τα βιώματα του αναπτυσσόμενου παιδιού που έχουν σχέση με την προσκόλληση, προοδευτικά παίρνουν τη μορφή εσωτερικών μοντέλων για τον εαυτό και τον άλλο, με τη βοήθεια των οποίων το παιδί αντιλαμβάνεται τα γεγονότα, προβλέπει το μέλλον και κάνει σχέδια (Bowlby, 1973). Το παιδί, δηλαδή, τον πρώτο χρόνο της ζωής του δημιουργεί ένα νοητό χάρτη για τον εαυτό του, τους άλλους και τον κόσμο γύρω του. Τα εσωτερικά μοντέλα εργασίας, οι συνειδητές ή ασυνειδητές αυτές γνωστικές αναπαραστάσεις, διαμορφώνονται με βάση την αλληλεπίδραση των παιδιών με τα πρόσωπα που τα φροντίζουν, τις πράξεις των ίδιων των παιδιών και την επανατροφοδότηση που δέχονται για τις πράξεις τους, και συμπεριλαμβάνουν τόσο γνωστικά όσο και συναισθηματικά στοιχεία. Ο Bowlby τονίζει ότι στη διαμόρφωση των εσωτερικών μοντέλων είναι πολύ σημαντικός ο ρόλος των προσδοκιών του ατόμου σε σχέση με τη διαθεσιμότητα και την ανταπόκριση των προσώπων προσκόλλησης (Bowlby, 1969/1982, 1980).

Με άλλο λόγο, το άτομο διαμορφώνει ένα εσωτερικό πλαίσιο πεποιθήσεων, που αφορούν την αυτοαντίληψη ικανότητάς του και το κατά πόσο είναι άξιο να αγαπηθεί (το μοντέλο του εαυτού), μαζί με τις προσδοκίες του για τη διαθεσιμότητα και την πιθανότητα θετικής ανταπόκρισης του προσώπου προσκόλλησης (το μοντέλο του άλλου). Τα μοντέλα αυτά είναι παρόμοια με "γνωστικούς χάρτες", που του επιτρέπουν την επιτυχή πλεύση μέσα στο περιβάλλον του. Αντίθετα με τους χάρτες, όμως, τα εσωτερικά μοντέλα δεν αποτελούν στατικές εικόνες, αλλά ευέλικτες και προσαρμοσμένες αναπαραστάσεις (Bowlby, 1980).

Παρόλο που ο Bowlby θεωρεί ότι τα εσωτε-

ρικά μοντέλα εργασίας μένουν ανοιχτά σε επιδράσεις σε όλη τη διάρκεια της ζωής, επισημαίνει ότι ειδικά τα ασυνειδήτητα εσωτερικά μοντέλα ανθίστανται με τον καιρό όλο και περισσότερο σε οποιαδήποτε δραματική αλλαγή (Bowlby, 1980). Οι μνήμες και οι πεποιθήσεις, που αναπτύσσονται με βάση τα πρώιμα βιώματα σε σχέση με την παροχή φροντίδας, και οι οποίες αντανακλώνται στα εσωτερικά μοντέλα εργασίας, μεταφέρονται στις νέες σχέσεις του ατόμου αργότερα και παίζουν έναν ενεργό ρόλο στον καθορισμό των αντιλήψεων και της συμπεριφοράς. Έτσι, ακόμη και όταν τα εσωτερικά μοντέλα δεν αναπαριστούν την πραγματικότητα με ακρίβεια, και επομένως δεν είναι λειτουργικά, εξακολουθούν να επηρεάζουν τη συμπεριφορά του ατόμου με παθολογικό τρόπο (Cicchetti, 1988).

Ο Bowlby θεωρεί ότι τα εσωτερικά μοντέλα εργασίας, ειδικά αυτά που αναπαριστούν την αλληλεπίδραση του εαυτού με τους άλλους, αποτελούν σχετικά ακριβείς αναπαραστάσεις πραγματικών γεγονότων. Αυτή η θέση του Bowlby ήταν, κατά ένα μέρος, μια αντίδραση στην -υπερβολική, κατά τη γνώμη του- έμφαση που έδωσε η Melanie Klein στη φαντασία, και φανερώνει την επιθυμία του να εξισορροπήσει την έμφαση αυτή με μια αντίστοιχη έμφαση στο γεγονός ότι τα παιδιά βιώνουν πραγματικά τραυματικά γεγονότα (απώλεια, αποχωρισμό, απειλές αποχωρισμού, απόρριψη), τα οποία ασκούν σημαντική επίδραση στην αναπτυξιακή τους πορεία.

Η ιδέα ότι τα εσωτερικά μοντέλα εργασίας είναι σχετικά ακριβείς αναπαραστάσεις πραγματικών γεγονότων και αλληλεπιδράσεων με τους σημαντικούς άλλους, μετατοπίζει το επίκεντρο για τη γένεση της παθολογίας, από το ρόλο των ενδογενών, στο ρόλο των εξωγενών παραγόντων. Αυτή η αλλαγή έμφασης είναι φανερή και στις νεότερες ψυχαναλυτικές θεωρίες, όπως είναι οι θεωρίες των αντικειμενότροπων σχέσεων του Fairbairn (1952), του Winnicott (1965) και της ψυχολογίας του εαυτού του Kohut (1977, 1984). Όλες οι παραπάνω θεωρίες φαίνεται να συμφωνούν στο ότι η παθολογία οφείλεται σε

καταφανή ανεπάρκεια ως προς τη φροντίδα που παρέχεται στο παιδί κατά τη διάρκεια των πρώτων χρόνων της ζωής του, ανεπάρκεια που περιλαμβάνει απόρριψη, αποστέρηση και γενικά απουσία "αρκετά καλής μητρικής φροντίδας".

Στη θεωρία της προσκόλλησης, ως αποτυχία του περιβάλλοντος εκλαμβάνεται η έλλειψη ευαίσθητης ανταπόκρισης, καθώς και η απορριπτική, ή η ασυνεπής συμπεριφορά του προσώπου που φροντίζει το παιδί, με επακόλουθο την ανασφαλή προσκόλληση και τη συνακόλουθη διαμόρφωση εσωτερικών μοντέλων εργασίας που καθιστούν το άτομο ιδιαίτερα ευάλωτο στην παθολογία και στη διαμόρφωση μη προσαρμοστικής συμπεριφοράς. Η θεωρία της προσκόλλησης, τονίζοντας την ακρίβεια των εσωτερικών μοντέλων εργασίας και τον καθοριστικό ρόλο της αποτυχίας του περιβάλλοντος, δεν αφήνει πολλά περιθώρια για την επίδραση των επιθυμιών, των εσωτερικών συγκρούσεων και της ιδιοσυγκρασιακής διαμόρφωσης νοήματος στην ανάπτυξη της προσωπικότητας. Η επίδραση των παραγόντων αυτών υπονοείται στην έννοια των "πολλαπλών εσωτερικών μοντέλων εργασίας" που αναφέρει ο Bowlby και διαφαίνεται με αρκετή σαφήνεια στα αποτελέσματα των ερευνών που πραγματοποιήθηκαν χρησιμοποιώντας τη Συνέντευξη Ενηλίκων για την Προσκόλληση (Eagle, 1995).

Κατά τον Bowlby, πολλοί άνθρωποι έχουν διαμορφώσει περισσότερα από ένα μοντέλα εργασίας, τα οποία μπορεί να βρίσκονται σε σύγκρουση μεταξύ τους. Επιπλέον, μερικά μοντέλα, αντανακλώντας τις επιδράσεις των αμυντικών μηχανισμών και της φαντασίας, αποτελούν εξιδανικευμένες αναπαραστάσεις της σχέσης με το πρόσωπο προσκόλλησης. Η ιδέα των πολλαπλών και αλληλοσυγκρουόμενων εσωτερικών μοντέλων εργασίας, καθώς και ο τρόπος διαμόρφωσής τους, φαίνεται να βρίσκεται σε αντίθεση με την προηγούμενη θέση του Bowlby, ότι δηλαδή τα εσωτερικά μοντέλα αποτελούν σχετικά ακριβείς αναπαραστάσεις γεγονότων και αλληλεπιδράσεων. Ο ίδιος ο Bowlby δε διερεύνησε σε βάθος την άποψή του αυτή. Οι μελέτες των

Main και Goldwyn (1984) που έγιναν με τη Συνέντευξη Ενηλίκων για την Προσκόλληση, υποστηρίζουν την άποψη των πολλαπλών εσωτερικών μοντέλων εργασίας. Σύμφωνα με τα ευρήματά τους, ενήλικες με ανασφαλή προσκόλληση στην παιδική τους ηλικία, κάνουν εξιδανικευμένες αναφορές στο πρόσωπο προσκόλλησης. Αν η άποψη του Bowlby είναι σωστή, αυτές οι συνειδητές και εξιδανικευμένες αναπαραστάσεις μπορεί να συνυπάρχουν με ένα προηγούμενο μοντέλο, το οποίο "διαμορφώθηκε με αρκετά πρωτόγονο τρόπο, αλλά το ίδιο το άτομο μπορεί να έχει ελάχιστη ή και καθόλου συνείδηση της ύπαρξής του". Αυτό το πρωτόγονο μοντέλο είναι "ριζικά ασυμβίβαστο με τις μετέπειτα συνειδητές αναπαραστάσεις" (Bowlby, 1973, σ. 205).

Οι μελέτες της Main και των συνεργατών της υποδεικνύουν έναν τρόπο σύγκλισης της αντίθεσης αυτής, της έμφασης δηλαδή από τη μια σε πραγματικές εμπειρίες και την ιδέα ότι τα εσωτερικά μοντέλα εργασίας αποτελούν ακριβείς καταγραφές των εμπειριών αυτών, και από την άλλη την έμφαση του ρόλου των ενδοψυχικών παραγόντων στη διαμόρφωση νοήματος. Τα αποτελέσματα των μελετών των ερευνητών αυτών δείχνουν ότι αν και οι αρχικές αναπαραστάσεις μπορεί να αντανακλούν με ακρίβεια τα αρχικά βιώματα, επαναδιαμορφώνονται συνεχώς κατά τη διάρκεια της ζωής, όχι μόνο υπό την επίδραση νέων εμπειριών, αλλά και ως απόρροια μεταγνωστικών και μεταθυμικών διαδικασιών. Επιπλέον, αν δεχθούμε ότι ενδογενείς ιδιοσυγκρασιακοί παράγοντες επηρεάζουν τη φύση της αλληλεπίδρασης γονέα-παιδιού και τον τρόπο με τον οποίο το παιδί βιώνει αυτή την αλληλεπίδραση, τότε πρέπει να καταλήξουμε ότι οι παράγοντες αυτοί επηρεάζουν και τη φύση των εσωτερικών μοντέλων εργασίας. Επομένως, τα εσωτερικά μοντέλα εργασίας δεν αναπαριστούν τα πραγματικά γεγονότα με ένα απλουστευτικό τρόπο, αλλά εμπεριέχουν το ατομικό και ιδιοσυγκρασιακό βίωμα του βρέφους.

Επιδράσεις της ασφαλούς ή ανασφαλούς προσκόλλησης στη μετέπειτα ζωή του ατόμου. Σχέσεις ανάμεσα στην προσκόλληση και την αναπτυξιακή ψυχοπαθολογία

Σύμφωνα με το σύστημα κατηγοριοποίησης της Αμερικάνικης Ψυχιατρικής Εταιρείας (Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders, 4th Ed., DSM-IV) (American Psychiatric Association, 1994) δυσλειτουργίες σε σχέση με την προσκόλληση μπορεί να παρουσιαστούν είτε κατά τη διάρκεια της βρεφικής, είτε κατά τη διάρκεια της πρώτης παιδικής ηλικίας. Η θέση αυτή συμφωνεί με το θεωρητικό πλαίσιο του Erikson (1950), ο οποίος υποστήριξε ότι προβλήματα προσκόλλησης μπορεί να εμφανισθούν οποιαδήποτε στιγμή στη ζωή του ατόμου. Αντιστρόφως, είναι δυνατόν, ακόμη και αν το αρχικό μοντέλο είναι ανασφαλές, το άτομο να αναπτύξει αργότερα ένα ασφαλές μοντέλο προσκόλλησης.

Το σύστημα κατηγοριοποίησης της Ainsworth αποδείχθηκε εξαιρετικά χρήσιμο στην πρόγνωση της συμπεριφοράς των παιδιών προσχολικής και σχολικής ηλικίας και στις μετέπειτα συναισθηματικές και κοινωνικές προσαρμογές τους (Ainsworth, 1989. Lopez, 1995). Οι περισσότεροι θεωρητικοί της προσκόλλησης υποστηρίζουν ότι η ασφαλής προσκόλληση φαίνεται ότι συνδέεται με υψηλή αυτοεκτίμηση και χαμηλά επίπεδα αρνητικών συναισθημάτων, οδηγεί σε ευέλικτη συμπεριφορά και καθιστά το άτομο ικανό να επιβιώνει ικανοποιητικά σε ποικίλα περιβάλλοντα, ενώ η ανασφαλής προσκόλληση αποτελεί ένα σημαντικό παράγοντα κινδύνου για την ανάπτυξη ψυχοπαθολογίας (Bowlby, 1969/1982, 1988a, 1988b). Κατά τον Bowlby, η ανασφαλής προσκόλληση καθιστά τα άτομα πιο ευάλωτα στο στρες και επομένως πιο ευάλωτα σε παθολογικές κρίσεις.

"Το βίωμα του μικρού παιδιού μιας ενθαρρυντικής, υποστηρικτικής και συνεργάσιμης μητέρας, και λίγο αργότερα ενός πατέρα, του δίνει μια αίσθηση αξίας, μια πίστη στην ιδέα ότι οι άλλοι είναι πρόθυμοι να το βοηθήσουν και του παρέχει ένα ευνοϊκό μοντέλο πάνω στο οποίο θα

στηρίξει τις μελλοντικές του σχέσεις. Επιπλέον, με το να το καθιστά ικανό να εξερευνά το περιβάλλον με εμπιστοσύνη στον εαυτό του και να το αντιμετωπίζει με επιτυχία, ενδυναμώνεται η αίσθηση της ικανότητάς του. Επομένως, με την προϋπόθεση ότι οι οικογενειακές σχέσεις συνεχίζουν να είναι ευνοϊκές, όχι μόνο συνεχίζουν να υπάρχουν αυτές οι πρώιμες μορφές σκέψης, συναισθημάτων και συμπεριφοράς, αλλά η προσωπικότητα προοδευτικά δομείται έτσι ώστε να λειτουργεί με μετρίως ελεγχόμενους και ελαστικούς τρόπους, και αυτό συνεχίζεται παρά τις αντίξοες συνθήκες. Άλλου είδους πρώιμα παιδικά και μετέπειτα βιώματα έχουν διαφορετικές επιδράσεις, οδηγώντας συνήθως σε δομές προσωπικότητας χαμηλής ευελιξίας και ελαττωματικού ελέγχου, σε ευάλωτες δομές που τείνουν να διατηρούνται" (Bowlby, 1969/1982, σ. 378).

Αρκετές έρευνες δείχνουν ότι τα παιδιά με ασφαλή προσκόλληση ως βρέφη, αργότερα είναι πιο κοινωνικά, πιο θετικά στη συμπεριφορά τους προς τους άλλους, δείχνουν λιγότερη εξάρτηση από τους δασκάλους τους, είναι λιγότερο επιθετικά και ενοχλητικά, είναι πιο ώριμα συναισθηματικά (Frankel & Bates, 1990. Lyons-Ruth, Alpern, & Repacholi, 1993).

Ειδικότερα, υποστηρίζεται ότι υπάρχει μια ισχυρή αιτιακή σχέση ανάμεσα στα βιώματα που έχει το άτομο σε σχέση με τους γονείς του και τη μετέπειτα ικανότητά του να δημιουργεί και να διατηρεί συναισθηματικές σχέσεις (Bowlby 1988a, b. Feeney & Noller, 1990. Pistole, 1993. Rutter, 1979. Sroufe & Fleeson, 1986, 1988). Επιπλέον, διάφορα προβλήματα, όπως δυσκολίες στο γάμο, δυσλειτουργική γονεϊκή φροντίδα, προβλήματα προσωπικότητας, νευρωσικά συμπτώματα και σοβαρές μορφές ψυχοπαθολογίας φαίνεται να συνδέονται με μη ικανοποιητικές σχέσεις γονέων-παιδιών (Belsky, 1984).

Οι έρευνες με ενήλικες έδειξαν ότι υπάρχει μια σαφής συσχέτιση ανάμεσα στο είδος της προσκόλλησης και την αυτοεκτίμηση του ατόμου. Οι Feeney και Noller (1990), για παράδειγμα, διαπίστωσαν ότι τα ασφαλή άτομα είχαν και υψηλότερη προσωπική και κοινωνική αυτοεκτί-

μηση από αυτή που διαθέτουν τα ανασφαλή άτομα, τα οποία αποφεύγουν την επαφή, καθώς και τα ανασφαλή/αμφιθυμικά. Οι Collins και Read (1990) κατέληξαν ότι η γενική αυτοεκτίμηση παρουσίαζε θετική συσχέτιση με την άνεση του ατόμου για στενές διαπροσωπικές σχέσεις και αρνητική συσχέτιση με το άγχος για τις σχέσεις. Τα αποτελέσματα αυτά δείχνουν ότι ίσως το είδος της προσκόλλησης σχετίζεται με το νευρωτισμό (Shaver & Hazan, 1993). Επιπρόσθετα, διαπιστώθηκαν σχέσεις ανάμεσα στο είδος της προσκόλλησης και την κοινωνικότητα, τη διεκδικητικότητα και την αυτοπεποίθηση στις διαπροσωπικές σχέσεις (Bartholomew & Horowitz, 1991. Collins & Read, 1990. Feeney & Noller, 1990). Η ύπαρξη συσχέτισεων ανάμεσα στο είδος της προσκόλλησης και διάφορες πτυχές της προσωπικότητας δεν αποτελεί έκπληξη, δεδομένου ότι η θεωρία προσκόλλησης μπορεί να θεωρηθεί μια γενική θεωρία για την ανάπτυξη της προσωπικότητας (Bowlby, 1980).

Η σχέση ανάμεσα στο είδος της προσκόλλησης και τη γενική προσαρμοστικότητα του ατόμου έχει διερευνηθεί ειδικά σε εφήβους. Ο Rice (1990), σε μια μετα-ανάλυση 30 μελετών, που δημοσιεύθηκαν μεταξύ του 1975 και του 1990 και που εξέταζαν την προσκόλληση σε εφήβους σε σχέση με διάφορες παραμέτρους προσαρμοστικότητας (ακαδημαϊκή, κοινωνική και συναισθηματική), διαπίστωσε μια σημαντική θετική συνάφεια ανάμεσα στην προσκόλληση και την κοινωνική και συναισθηματική προσαρμογή.

Άλλοι ερευνητές επικεντρώθηκαν στη σχέση ανάμεσα στην προσκόλληση και την κατάθλιψη. Για παράδειγμα, οι Richman και Flaherty (1987) αναφέρουν μια διαχρονική μελέτη, διάρκειας επτά μηνών, με πρωτοετείς φοιτητές ιατρικής. Το είδος της προσκόλλησης αξιολογήθηκε με βάση τις αναδρομικές αναφορές των φοιτητών στη μητρική και πατρική φροντίδα και στην τάση υπερπροστατευτικότητας των γονέων τους κατά τη διάρκεια της παιδικής τους ηλικίας. Τα αποτελέσματα δείχνουν μια σαφή σχέση ανάμεσα στην ποιότητα της πρώιμης προσκόλλησης και στα επίπεδα κατάθλιψης αργότερα.

Ο Strahan (1995) επιχείρησε μια πολυπλοκότερη ανάλυση της σχέσης ανάμεσα στην προσκόλληση και την κατάθλιψη, καταλήγοντας ότι η ποιότητα των σύγχρονων σχέσεων προσκόλλησης παίζει ένα διαμεσολαβητικό ρόλο ανάμεσα στην πρώιμη προσκόλληση και την κατάθλιψη.

Ο Hazan και Shaver (1990) εξέτασαν τη σχέση ανάμεσα στην προσκόλληση και πέντε παραμέτρους ψυχολογικής προσαρμογής: τη μοναξιά, την κατάθλιψη, το άγχος, την εχθρότητα, τις ψυχοσωματικές ασθένειες και τις σωματικές ασθένειες. Οι ομάδες προσκόλλησης (ασφαλής, ανασφαλής/αποφυγή επαφής, ανασφαλής/αμφιθυμική) διέφεραν σημαντικά ως προς όλες τις παραμέτρους. Η ομάδα της ασφαλούς προσκόλλησης παρουσίαζε την καλύτερη ψυχολογική ισορροπία από ό,τι οι άλλες δύο ομάδες.

Εκτός από το είδος των ερευνών που προαναφέρθηκαν, η σχέση ανάμεσα στην προσκόλληση και την ψυχική ισορροπία έχει διερευνηθεί και με κλινικά δείγματα. Για παράδειγμα, ο Adam (1994) υποστηρίζει ότι ανάμεσα στους παράγοντες κινδύνου που προδιαθέτουν το άτομο προς την αυτοκτονία είναι και οι πρώιμες αρνητικές εμπειρίες προσκόλλησης. Θεωρεί ότι τα εσωτερικά μοντέλα εργασίας που αναπτύσσει το άτομο, βασισμένα σ' αυτές τις πρώιμες εμπειρίες, επηρεάζουν τη μετέπειτα ικανότητά του να διαμορφώνει και να διατηρεί σχέσεις, και αυτό αντανακλάται στις εμπειρίες του παρόντος, γεγονός που αποτελεί παράγοντα διαιώνισης της αυτοκτονικής συμπεριφοράς. Το μοντέλο του Adam παίρνει υπόψη του όχι μόνο τους παράγοντες που ενισχύουν τις τάσεις αυτοκτονίας (π.χ., κατανάλωση αλκοόλ) αλλά και τους προστατευτικούς παράγοντες (π.χ., διαθεσιμότητα άλλων προσώπων που φροντίζουν το άτομο), οι οποίοι μπορούν να μετριάσουν τις επιδράσεις των δυσμενών βιωμάτων. Το θεωρητικό αυτό μοντέλο συμφωνεί με την άποψη του Sroufe (1988) ότι η ανθρώπινη ανάπτυξη επηρεάζεται τόσο από τα πρώιμα όσο και τα μετέπειτα βιώματα και ότι η πρώιμη ασφαλής προσκόλληση παρέχει το πλαίσιο μέσα στο οποίο μπορούν να επιλυθούν ικανο-

ποιοτικότερα τα μετέπειτα αναπτυξιακά θέματα.

Τα πορίσματα των μελετών που αναφέρθηκαν δείχνουν ότι υπάρχει μια σαφής θετική σχέση ανάμεσα στην ασφαλή προσκόλληση και την ψυχική υγεία. Αυτό που μένει να διευκρινισθεί σε μελλοντικές έρευνες είναι η ερμηνεία των μηχανισμών πάνω στους οποίους στηρίζεται αυτή η σχέση. Φυσικά, η σχέση ανάμεσα στην ανασφαλή προσκόλληση και την παθολογία φαίνεται να είναι αρκετά περίπλοκη. Είναι σαφές ότι πολλοί άλλοι παράγοντες, εκτός από την ασφαλή προσκόλληση, καθορίζουν την ψυχική υγεία. Οι παράγοντες αυτοί συμπεριλαμβάνουν τις λειτουργίες του εγώ, το είδος των επιθυμιών, συγκρούσεων και αμυντικών μηχανισμών που χρησιμοποιεί το άτομο, καθώς και τις συνθήκες της ζωής του. Επιπλέον, οι παράγοντες αυτοί δε λειτουργούν αυτόνομα, αλλά αθροιστικά και πιθανότατα βρίσκονται σε μια περίπλοκη σχέση μεταξύ τους. Για παράδειγμα, πρόσφατες έρευνες (Main, 1991) δείχνουν ότι η ασφαλής προσκόλληση συνδέεται θετικά με κάποιες πτυχές της λειτουργίας του εγώ, και ειδικά κάποιες μεταγνωστικές διαδικασίες, όπως την ικανότητα για αυτοστοχασμό. Φαίνεται ότι η ασφαλής προσκόλληση παρέχει μια ασφαλή βάση για εξερεύνηση όχι μόνο του εξωτερικού περιβάλλοντος αλλά και του εαυτού. Μάλιστα η ικανότητα για αυτοδιερεύνηση και αυτοστοχασμό πιθανόν να αποτελεί έναν προστατευτικό παράγοντα για τη διατήρηση της ψυχικής υγείας (Eagle, 1995).

Θα πρέπει να επισημανθεί ότι αν και τα είδη της αποφεύγουσας και ανθιστάμενης συμπεριφοράς στην προσκόλληση είναι λιγότερο αποτελεσματικά για την ανάπτυξη, σε σύγκριση με τη συμπεριφορά που έχει σχέση με την ασφαλή προσκόλληση, εξακολουθούν να βρίσκονται μέσα στο πεδίο της ομαλότητας. Με άλλα λόγια, δεν αποτελούν είδη παθολογίας, αλλά λιγότερο ομαλή πορεία ανάπτυξης, η οποία δυνητικά καθιστά το άτομο περισσότερο ευάλωτο στην παθολογία.

Περισσότερο από μια δεκαετία πριν, ο West και οι συνεργάτες του (West, Livesley, Reiffer, & Sheldon, 1986) πρότειναν ότι η προσκόλληση

μπορεί να επηρεάσει την εμφάνιση ψυχικής ασθένειας με τρεις τρόπους: α) με το να καθιστά το άτομο ευάλωτο στο στρες, γεγονός που διευκολύνει την εκδήλωση των συμπτωμάτων, β) με το να επιδρά στην ικανότητά του να δημιουργεί και να χρησιμοποιεί ένα κοινωνικό δίκτυο, και γ) επιδρώντας στον τρόπο αξιολόγησης της κατάστασης και στον τρόπο αντίδρασης του ατόμου στα διάφορα γεγονότα. Παρόλο που υπάρχουν έρευνες που εξετάζουν καθένα από αυτούς τους παράγοντες χωριστά, δεν έχει γίνει προσπάθεια να γίνει σύγκριση αυτών των παραγόντων ως ερμηνευτικών μηχανισμών ως προς τη σχέση ανάμεσα στην προσκόλληση και την ψυχική υγεία.

Η προσκόλληση στους ενήλικες

Μέχρι πρόσφατα οι ερευνητές που ασχολούνταν με την προσκόλληση μετά τη βρεφική ηλικία, επικεντρώθηκαν σχεδόν αποκλειστικά στις ατομικές διαφορές και ειδικότερα στο θέμα της συνέχειας του είδους της προσκόλλησης γονέα/παιδιού στη μετέπειτα ζωή (Sroufe, 1983). Αρκετοί υποστηρίζουν ότι τα πρώιμα κοινωνικά βιώματα ενός ατόμου με τα πρόσωπα που το φροντίζουν δημιουργούν σχετικά σταθερές διαφορές ως προς τον τρόπο με τον οποίο το άτομο διαμορφώνει τις σχέσεις του ως ενήλικας καθώς και ότι οι τρεις κύριες κατηγορίες προσκόλλησης, όπως περιγράφονται στη σχετική βιβλιογραφία για τα βρέφη (ασφαλής, ανασφαλής/με αποφεύγουσα συμπεριφορά και ανασφαλής/αμφιθυμική), αποτελούν ένα μοντέλο για τις στενές διαπροσωπικές σχέσεις των ενηλίκων (Main, Kaplan, & Cassidy, 1985. Morris, 1982. Shaver & Hazan, 1988).

Όπως προαναφέρθηκε ήδη, ο Bowlby (1969/1982, 1973, 1980) υποστήριξε ότι η συμπεριφορά προσκόλλησης του βρέφους έχει τέσσερις λειτουργίες: Τη διατήρηση της εγγύτητας (την εγκαθίδρυση και τη διατήρηση επαφής με το πρόσωπο προσκόλλησης), τη διαμαρτυρία για τον επικείμενο αποχωρισμό (την αντίσταση

στον αποχωρισμό από το πρόσωπο προσκόλλησης), την ασφαλή βάση (τη χρησιμοποίηση του προσώπου προσκόλλησης ως μια ασφαλή έδρα για την εξερεύνηση και την κατάκτηση του περιβάλλοντος) και την αίσθηση της ασφάλειας (την επιστροφή στο πρόσωπο προσκόλλησης για στήριξη και ανακούφιση). Υποστηρίζεται ότι αυτές οι λειτουργίες ισχύουν και για τη συμπεριφορά προσκόλλησης των ενηλίκων (Feeney & Noller, 1996. Weiss, 1991).

Η επέκταση των βασικών αρχών της προσκόλλησης πέρα από τη βρεφική και την παιδική ηλικία στην ενήλικη ζωή υποστηρίζεται και θεωρητικά. Η Ainsworth (1989), για παράδειγμα, εξετάζει τη δυνατότητα εφαρμογής κριτηρίων προσκόλλησης στις σχέσεις των ενηλίκων. Ειδικότερα, θεωρεί ότι οι σχέσεις προσκόλλησης είναι ένα συγκεκριμένο είδος συναισθηματικού δεσμού, δηλαδή έχουν χρονική διάρκεια και χαρακτηρίζονται από μια επιθυμία να διατηρηθεί η εγγύτητα με το σύντροφο, ο οποίος θεωρείται μοναδικός και αναντικατάστατος. Η ιδιαιτερότητα των σχέσεων προσκόλλησης, σε σύγκριση με άλλους συναισθηματικούς δεσμούς, είναι ότι το άτομο διατηρεί ή επιζητεί τη στενότητα στη σχέση και αν αυτό πραγματωθεί, το αποτέλεσμα είναι συναισθήματα ανακούφισης και ασφάλειας.

Παρόμοιες είναι και οι ιδέες του Weiss (1982, 1991), ο οποίος προτείνει τρία κύρια κριτήρια προσκόλλησης: την επιδίωξη της εγγύτητας, τα συναισθήματα ανακούφισης και ασφάλειας που αντλούνται από την παρουσία του προσώπου προσκόλλησης και τη διαμαρτυρία για τον αποχωρισμό. Θεωρεί ότι κάποιες σχέσεις ενηλίκων μπορούν άνετα να χαρακτηριστούν σχέσεις προσκόλλησης, όπως είναι οι σχέσεις κάποιων ενηλίκων με τους γονείς τους, οι σχέσεις θεραπευτών-ασθενών και μερικές φιλίες (Weiss, 1991). Ειδικότερα, ο Weiss θεωρεί ότι τα παραπάνω τρία κριτήρια υπάρχουν στις περισσότερες συζυγικές και μη συζυγικές, στενές προσωπικές (ρομαντικές) σχέσεις. Αλλά και η Ainsworth υπογραμμίζει ότι η ερωτική σχέση του ζευγαριού αποτελεί το κύριο παράδειγμα προσκόλλησης ενηλίκων.

Σε συμφωνία με την Ainsworth και τον Weiss, οι Shaver και Hazan (1988) υποστηρίζουν ότι υπάρχουν μεγάλες ομοιότητες ανάμεσα στη συμπεριφορά προσκόλλησης του βρέφους προς τα πρόσωπα που το φροντίζουν και τη ρομαντική αγάπη των ενηλίκων, όπως είναι η συχνή επαφή των ματιών, το χαμόγελο, το αγκάλιασμα. Υπάρχουν επίσης ομοιότητες ως προς τη δυναμική αυτών των σχέσεων. Και στις δύο περιπτώσεις όταν το πρόσωπο προσκόλλησης είναι διαθέσιμο και απαντητικό, το άτομο νιώθει ασφαλές. Όταν το πρόσωπο προσκόλλησης δεν είναι διαθέσιμο, τότε το άτομο θα προσπαθήσει να μετακινηθεί πιο κοντά ώσπου να αποκατασταθεί η αίσθηση της ασφάλειας. Οι ομοιότητες ανάμεσα στην προσκόλληση του βρέφους και τη ρομαντική αγάπη ίσως δείχνουν ότι αυτά τα δύο είδη σχέσεων είναι παραλλαγές της ίδιας υποκείμενης λειτουργίας.

Οι ερευνητές αυτοί ανέπτυξαν ένα ερωτηματολόγιο για ενήλικες, το οποίο αποτελείται από τρεις σύντομες παραγράφους που περιγράφουν ασφαλή, αγχώδη και αποφεύγουσα συμπεριφορά. Και άλλοι ερευνητές έχουν αναπτύξει παρόμοια ερωτηματολόγια (π.χ., Collins & Read, 1990. Simpson, 1990). Οι αναλύσεις παραγόντων των ερωτηματολογίων αυτών έδειξαν ένα μοντέλο δύο παραγόντων. Ο ένας αφορά τη διάσταση "ασφαλής-αποφεύγουσα συμπεριφορά" και ο άλλος αντιπροσωπεύει διακυμάνσεις στο διαπροσωπικό άγχος (Shaver & Hazan, 1993).

Πρόσφατα οι Bartholomew και Horowitz (1991) πρότειναν ένα μοντέλο με τέσσερις ξεχωριστές κατηγορίες προσκόλλησης. Οι "ασφαλείς" ενήλικες έχουν αναπτύξει ένα θετικό εσωτερικό μοντέλο εργασίας για τον εαυτό και τον άλλο, το οποίο τους επιτρέπει να αναζητούν την οικειότητα στις σχέσεις τους και συγχρόνως να διατηρούν την αυτονομία τους. Οι "ανήσυχoi" ενήλικες έχουν διαμορφώσει ένα αρνητικό μοντέλο εργασίας για τον εαυτό και ένα θετικό μοντέλο για τους άλλους. Τα άτομα αυτά ενώ αμφισβητούν τον εαυτό τους, επιζητούν να διατηρήσουν την εγγύτητα με τους επιθυμητούς άλλους και στενοχωρούνται υπερβολικά όταν αυτή η εγγύ-

γύπτητα απειλείται ή δεν επιτυγχάνεται. Οι "απορριπτικοί" ενήλικες, αντίθετα, έχουν αναπτύξει ένα θετικό εσωτερικό μοντέλο εαυτού και ένα αρνητικό εσωτερικό μοντέλο για τους άλλους, κάτι που τους ωθεί να προτιμούν την ανεξαρτησία τους και να έχουν χαμηλότερα επίπεδα οικειότητας στις διαπροσωπικές τους σχέσεις. Τέλος, οι "φοβισμένοι" ενήλικες έχουν διαμορφώσει αρνητικά μοντέλα τόσο για τον εαυτό τους όσο και για τους άλλους. Το αποτέλεσμα είναι οι διαπροσωπικές τους σχέσεις να σηματοδοτούνται από συναισθήματα χαμηλής αυτοεκτίμησης και από υψηλά επίπεδα κοινωνικής αποφυγής.

Παρά την έμφαση στις ομοιότητες ανάμεσα στην προσκόλληση του βρέφους και αυτή των ενηλίκων, οι Shaver και Hazan αναγνωρίζουν ότι οι δύο αυτές σχέσεις διαφέρουν μεταξύ τους με θεμελιακούς τρόπους. Η ρομαντική αγάπη χαρακτηρίζεται από αμοιβαιότητα φροντίδας, το καθένα από τα δύο μέλη κινείται ανάμεσα σε δύο ρόλους, αυτού που παρέχει και αυτού που δέχεται τη φροντίδα (φυσική, συναισθηματική, υλική) ανάλογα με τις ανάγκες και τις περιστάσεις. Αντίθετα, η σχέση βρέφους/γονέα είναι ασύμμετρη. Επιπρόσθετα, αντίθετα με την προσκόλληση του βρέφους, η ρομαντική αγάπη των ενηλίκων σχεδόν πάντα έχει μια σεξουαλική πτυχή.

Η άποψη ότι οι στενές σχέσεις των ενηλίκων μπορούν να κατανοηθούν χρησιμοποιώντας τις βασικές αρχές της θεωρίας της προσκόλλησης έχει προκαλέσει μια πληθώρα ερευνών, οι οποίες εξακολουθούν να αυξάνονται με έναν εντυπωσιακό ρυθμό. Σήμερα, είναι σαφές ότι η θεωρία προσκόλλησης των ενηλίκων είναι χρήσιμη για τη μελέτη ορισμένων πτυχών των στενών διαπροσωπικών σχέσεων. όπως η έλξη, η συμφωνία και η σύγκρουση.

Η ανάπτυξη της Συνέντευξης Ενηλίκων για την Προσκόλληση (Adult Attachment Inventory, AAI) από τη Mary Main και τους συνεργάτες της (George, Kaplan, & Main, 1985) στη δεκαετία του 1980 έδωσε μια νέα ώθηση στην έρευνα στον τομέα της προσκόλλησης των ενηλίκων. Το AAI είναι ένα πρωτότυπο ερευνητικό εργαλείο

ως προς το ότι το σύστημα βαθμολόγησής του βασίζεται όχι τόσο στο περιεχόμενο, όσο στη μορφή και στη δομή του αφηγηματικού ύφους του ατόμου. Οι ερευνητές εντόπισαν τρεις διαφορετικές κατηγορίες ατόμων με βάση τα είδη των απαντήσεων: αυτόνομα/ασφαλή, ανασφαλή/απορριπτικά και ανασφαλή/ανήσυχα άτομα. Τα αυτόνομα/ασφαλή άτομα δίνουν σαφείς και συνεκτικές περιγραφές των πρώτων τους προσκολλήσεων. Τα ανασφαλή/απορριπτικά άτομα δεν είναι σε θέση να θυμηθούν πολλά για τις σχέσεις προσκόλλησης στην παιδική τους ηλικία και σε ορισμένες περιπτώσεις εξιδανικεύουν τα πρόσωπα προσκόλλησης. Τα ανήσυχα άτομα μιλούν για πολλές συγκρουόμενες παιδικές αναμνήσεις προσκόλλησης, αλλά δεν μπορούν να παρουσιάσουν μια οργανωμένη, συνεκτική αφήγηση.

Το AAI αναπτύχθηκε μέσα σε ένα θεωρητικό πλαίσιο το οποίο προέβλεπε μια σχέση ανάμεσα στο είδος της προσκόλλησης κατά τη βρεφική ηλικία και το αφηγηματικό ύφος στην ενήλικη ζωή. Η υπόθεση αυτή επαληθεύθηκε από διάφορες έρευνες, οι οποίες δείχνουν ότι τα βρεφικά σχήματα προσκόλλησης συνδέονται με τον τρόπο με τον οποίο οι ενήλικες μιλούν και σκέφτονται για τον εαυτό τους και με το είδος των διαπροσωπικών σχέσεων που δημιουργούν (Benoit & Parker, 1994. Fonagy, Steele, & Steele, 1991. Fonagy, Steele, Steele, Higgitt, & Target, 1994). Οι έρευνες του Fonagy και των συνεργατών του με μέλλοντες γονείς έδειξαν ότι η Συνέντευξη Ενηλίκων για την Προσκόλληση μπορούσε να προβλέψει το είδος της προσκόλλησης σε παιδιά ενός έτους 20 μήνες αργότερα. Γονείς οι οποίοι χαρακτηρίστηκαν ως αυτόνομοι-ασφαλείς έτειναν να έχουν βρέφη που αξιολογήθηκαν ως ασφαλή με κριτήριο τη Συνθήκη του Ξένου, ενώ οι απορριπτικοί γονείς είχαν την τάση να έχουν ανασφαλή παιδιά με αποφεύγουσα συμπεριφορά. Ακόμα πιο σημαντικό είναι το εύρημα του Fonagy και των συνεργατών του (1994) ότι η ικανότητα του ατόμου να σκέπτεται για τον εαυτό του σε σχέση με τους άλλους, κάτι που το ονομάζει "στοχαστική αυτολειτουργία", καθορί-

ζει σε σημαντικό βαθμό, το κατά πόσο μητέρες με τραυματικά παιδικά βιώματα, θα έχουν ανασφαλή παιδιά, με κριτήριο τη Συνθήκη του Ξένου. Η ικανότητα για αυτοστοχασμό φαίνεται ότι καθιστά το άτομο λιγότερο ευάλωτο ψυχολογικά, σε περιπτώσεις που αντιμετωπίζει δυσκολίες στο περιβάλλον του.

Η διαπίστωση ότι οι ταξινομήσεις της Συνέντευξης Ενηλίκων για την Προσκόλληση όχι μόνο αντιστοιχούν, σε εννοιολογικό επίπεδο, με τα βρεφικά σχήματα ασφάλειας, αμφιθυμίας και αποφυγής της Ainsworth, αλλά και το γεγονός ότι τα σχήματα των ενηλίκων σχετίζονται με τα σχήματα των βρεφών, είναι πολύ σημαντική, διότι δείχνει τη σημασία των πρώιμων σχέσεων για την ομαλή ανάπτυξη της προσωπικότητας (Bretherton, 1995. Τσιάντης, 1999).

Ενδιαφέρον παρουσιάζουν και κάποιες έρευνες που δείχνουν τη μη μεταβίβαση των σχημάτων προσκόλλησης από γενιά σε γενιά. Σε μια μελέτη των Egeland, Jacobvitz, και Sroufe (1988) διαπιστώθηκε ότι γονείς με ιστορία ανασφαλούς προσκόλλησης είχαν διαμορφώσει σχέση ασφαλούς προσκόλλησης με τα παιδιά τους. Αυτοί οι γονείς ανέφεραν ότι είχαν εξασφαλίσει επαγγελματική βοήθεια, είχαν αποδεχθεί και συμφιλιωθεί συναισθηματικά με τα αρνητικά παιδικά τους βιώματα και είχαν διαμορφώσει μια σταθερή και ικανοποιητική σχέση με το/τη σύντροφό τους στο γάμο τους. Η ύπαρξη των ατόμων αυτών, οι "ενήλικες που έχουν κερδίσει την ασφάλεια" όπως ονομάζονται από μερικούς ερευνητές (Pearson, Cohn, Cowan, & Cowan, 1994), αποτελεί απόδειξη ότι η εμπειρία μιας υγιούς σχέσης προσκόλλησης στην ενήλικη ζωή επιτρέπει την αναθεώρηση των πρώιμων ανασφαλών σχέσεων προσκόλλησης και καθιστά το άτομο λιγότερο ευάλωτο συναισθηματικά και περισσότερο ικανό κοινωνικά (Carnelley, Pietromonaco, & Jaffe, 1994).

Σε παρόμοια συμπεράσματα κατέληξαν και οι Main και Goldwyn (1984) στη μελέτη τους. Διαπίστωσαν ότι η ικανότητα μητέρων, με ιστορικό ανασφαλούς προσκόλλησης, να θυμούνται και να αποδέχονται τις πρώιμες εμπειρίες τους,

"μεταμορφώνει" το εσωτερικό μοντέλο εργασίας και τον τρόπο αλληλεπίδρασής τους με τα δικά τους βρέφη, έτσι ώστε να μη δημιουργούνται σχέσεις ανασφαλούς προσκόλλησης. Είναι ενδιαφέρον ότι χρόνια μετά τον ισχυρισμό του Freud ότι αυτοί που δε θυμούνται είναι καταδικασμένοι να επαναλαμβάνουν το παρελθόν, η η επιβεβαίωσή του έρχεται από την έρευνα στο θέμα της προσκόλλησης.

Αν και τα ευρήματα των ερευνών για την προσκόλληση στους ενήλικες συμφωνούν σε γενικές γραμμές με τη θεωρία, μια σειρά από μεθοδολογικά και εννοιολογικά θέματα παραμένουν αδιευκρίνιστα. Για παράδειγμα, δεν έχει διερευνηθεί ικανοποιητικά, με δεδομένη την απουσία διαχρονικών μελετών, η φύση της οργάνωσης της προσκόλλησης από τη βρεφική ηλικία στην ενήλικη ζωή και η υπόθεση της συνέχειας ή ασυνέχειας στην ανάπτυξη. Ο Bowlby (1988b) έκανε την αντιπαράθεση ανάμεσα στην έννοια των "αναπτυξιακών διαδρομών" - μια κεντρική έννοια στην άποψη που υποστηρίζεται στη θεωρία της προσκόλλησης για την ανάπτυξη- και στην παραδοσιακή ψυχαναλυτική έμφαση σε έννοιες, όπως η καθήλωση και η παλινδρόμηση σε προηγούμενα στάδια ανάπτυξης. Η ιδέα των αναπτυξιακών διαδρομών υποστηρίζεται από τις έρευνες του Rutter (1990), όπως και από τις μελέτες των Masten και Garmezy (1985). Ο Rutter επισημαίνει ότι η ανάπτυξη χαρακτηρίζεται τόσο από ασυνέχειες όσο και από συνέχειες και θεωρεί ότι ένα μοντέλο με διαφορετικά κομβικά σημεία και έμμεσες διασυνδέσεις είναι καταλληλότερο για την κατανόηση της ανάπτυξης παρά ένα γραμμικό αιτιολογικό μοντέλο.

Ένα άλλο θέμα αφορά τον τρόπο μέτρησης της προσκόλλησης σε εφήβους και ενήλικες, για τον οποίο διάφοροι ερευνητές έχουν εκφράσει σοβαρές επιφυλάξεις (Bartholomew, 1994, Griffin & Bartholomew, 1994). Όπως επισημαίνεται, μερικές κλίμακες επικεντρώνονται στην ποιότητα των σχέσεων προσκόλλησης (π.χ., το Ερωτηματολόγιο Γονεικής Προσκόλλησης, Kenney, 1987), ενώ άλλες αξιολογούν τα διάφορα είδη προσκόλλησης (Συνέντευξη Ενηλίκων για

την Προσκόλληση, Main & Goldwyn, 1985), μερικές κλίμακες επικεντρώνονται στη διάσταση της ασφάλειας (Kenney, 1987), ενώ άλλες μετρούν το διαπροσωπικό άγχος και την αποφεύγουσα συμπεριφορά (Simpson, Rholes, & Nelligan, 1992). Οι διαφορές αυτές είναι δυνατόν να δημιουργήσουν προβλήματα στη σύγκριση των αποτελεσμάτων.

Συμπεράσματα

Η θεωρία της προσκόλλησης αποτελεί ουσιαστικά μια υπόθεση για την ψυχολογική ανάπτυξη, την οποία ο Bowlby ανέπτυξε, κατά ένα μέρος ως αντίδραση προς την ψυχανάλυση, για την οποία πίστευε ότι υποτίμησε το ρόλο του περιβαλλοντικού τραύματος στη δημιουργία της νεύρωσης. Ο Bowlby στήριξε τη θεωρία του σε δύο θέματα: την προσκόλληση και τον αποχωρισμό/απώλεια. Θεωρώντας την απώλεια ως ένα μη ανατρέψιμο αποχωρισμό, υποστήριξε ότι ο αποχωρισμός και η απώλεια είναι δύο, ψυχολογικά, πολύ συγγενικές καταστάσεις.

Κατά τον Bowlby, ο κύριος ρόλος της προσκόλλησης είναι, πρώτον, να παρέχει ασφάλεια και, δεύτερον, να διευκολύνει την εξερεύνηση. Η σχέση ανάμεσα στην προσκόλληση και την εξερεύνηση είναι συμπληρωματική. Όταν ενεργοποιείται το ένα σύστημα, το άλλο δεν μπορεί να λειτουργήσει ελεύθερα. Μόνον όταν ικανοποιηθούν οι ανάγκες προσκόλλησης, μπορεί το άτομο να απομακρυνθεί από το πρόσωπο προσκόλλησης και να στραφεί προς τον κόσμο, είτε τον εσωτερικό είτε τον εξωτερικό.

Ο Bowlby πίστευε ότι η προσκόλληση δεν είναι μια παιδική ανάγκη, αλλά μια ανάγκη, η οποία διατηρείται, σε λανθάνουσα μορφή, σε όλη τη διάρκεια της ζωής. Οι σχέσεις των ενηλίκων, επομένως, μπορούν να κατανοηθούν με βάση τις ιδέες που πηγάζουν από τη θεωρία της προσκόλλησης, τόσο καλά, όσο και αυτές των παιδιών.

Τέλος, ο Bowlby υποστήριξε ότι υπάρχει μια ισχυρή σχέση ανάμεσα στην προσκόλληση και

τα συναισθήματα. "Η ψυχολογία και η ψυχοπαθολογία του θυμικού είναι ... σε μεγάλο βαθμό η ψυχολογία και η παθολογία των συναισθηματικών δεσμών" (Bowlby, 1979, σ. 130). Η θεωρία της προσκόλλησης παρέχει ένα πλαίσιο μέσα στο οποίο τα συναισθήματα ανησυχίας -ο φόβος του αποχωρισμού, η λύπη που πηγάζει από την απώλεια, ο θυμός και η διαμαρτυρία για τον αποχωρισμό, ο τρόμος, η οργή και η ενοχή ως αντιδράσεις στο ψυχολογικό τραύμα, η ζήλεια γι' αυτούς των οποίων οι δυνατότητες προσκόλλησης φανταζόμαστε ότι είναι μεγαλύτερες από τις δικές μας, κ.ά.- μπορούν να εντοπισθούν και να κατανοηθούν.

Ο αποχωρισμός και η απώλεια είναι το άλλο μεγάλο θέμα με το οποίο ασχολήθηκε ο Bowlby. Αρχικά ενδιαφέρθηκε για την τραυματική επίδραση του αποχωρισμού. Αργότερα, επηρεασμένος κατά ένα μέρος από τις μελέτες της Ainsworth και την επισκόπηση των ερευνών του Rutter (1981), υιοθέτησε μια διαφορετική θεώρηση. Υποστήριξε ότι η αντίδραση στον αποχωρισμό -αντί για τον αποχωρισμό αυτό καθαυτό-, και ο τρόπος με τον οποίο αυτός αντιμετωπίζεται μέσα στην οικογένεια, αποτελούν τη βάση για τη γένεση της νεύρωσης. Θεώρησε ότι η ψυχική υγεία εξαρτάται τόσο από την ικανότητα του προσώπου που φροντίζει το παιδί να αναγνωρίζει και να αποδέχεται τη διαμαρτυρία του, όσο και από την απουσία ενός σημαντικού αποχωρισμού. Επομένως, η άρνηση του ψυχικού τραύματος και η καταστολή της διαμαρτυρίας αποτελούν καθοριστικούς παράγοντες στην εμφάνιση της νεύρωσης.

Παρόλο που ο Bowlby ήταν κυρίως θεωρητικός, οι ιδέες του αποτέλεσαν τη βάση για την ίδρυση μιας νέας σχολής εμπειρικών ερευνών στο χώρο της αναπτυξιακής ψυχολογίας. Η Mary Ainsworth, η οποία πρωτοστάτησε στον τομέα αυτό, συνέβαλε στην περαιτέρω διαμόρφωση της θεωρίας της προσκόλλησης με δύο τρόπους. Ο πρώτος ήταν η επινόηση της Συνθήκης του Ξένου, ενός διαγνωστικού εργαλείου το οποίο προώθησε σημαντικά την έρευνα της προσκόλλησης. Ο δεύτερος ήταν η μελέτη των απο-

μικών διαφορών ως προς την ποιότητα της αλληλεπίδρασης μητέρας-βρέφους και η διαμόρφωση των τριών κατηγοριών προσκόλλησης. Παρόλο που έχουν εκφραστεί αρκετές αντιρρήσεις για τις τυπολογικές κατηγοριοποιήσεις, δεδομένου ότι η ανθρωπίνη ψυχολογία είναι αρκετά περίπλοκη και πολυδιάστατη για να μπορεί να περιοριστεί σε μερικούς τύπους, η κατηγοριοποίηση που πρότειναν η Ainsworth και οι συνεργάτες της αποδείχθηκε πολύ χρήσιμη τόσο στην έρευνα όσο και στην πρακτική της ψυχοθεραπείας (Holmes, 1996). Οι μορφές συμπεριφοράς που σχετίζονται με την ανασφαλή προσκόλληση θεωρήθηκαν ως αμυντικές στρατηγικές, οι οποίες στόχευαν στη διατήρηση της επαφής με απορριπτικούς ή ασυμφωνούς γονείς. Η ιδέα αυτή βρίσκεται σε αντίθεση με την κλασική φροϋδική άποψη για την άμυνα, σύμφωνα με την οποία, ο εσωτερικός πόνος και όχι η εξωτερική απειλή αποτελεί την πηγή της άμυνας (Bateman & Holmes, 1995. Holmes, 1993, 1996).

Η Ainsworth τόνισε ότι η προσωπική εκτίμηση του παιδιού για την παρουσία απειλής ή ασφάλειας παίζει σημαντικό ρόλο στον τρόπο με τον οποίο εξισορροπούνται η εξερεύνηση, η κοινωνικότητα, η επιφυλακτικότητα και η συμπεριφορά προσκόλλησης που εκδηλώνει το παιδί. Επομένως, σύμφωνα με την άποψη της Ainsworth, οι εκδηλώσεις της συμπεριφοράς που έχει σχέση με την προσκόλληση, επηρεάζονται σε μεγάλο βαθμό από τα σήματα του παισιού, όπως είναι ο συγκεκριμένος χώρος, ο βαθμός εξοικείωσης, τα γεγονότα που προηγούνται, η διάθεση του παιδιού καθώς και το εξελικτικό του στάδιο. Η Συνθήκη του Ξένου μετρά την ισορροπία ανάμεσα σε τέσσερα υποσυστήματα συμπεριφοράς, που πιθανόν να βρίσκονται και σε αντίθεση μεταξύ τους: την εξερεύνηση, την κοινωνικότητα, την επιφυλακτικότητα και την προσκόλληση.

Σύμφωνα με την Ainsworth, οι τρεις βασικές κατηγορίες προσκόλλησης αντιπροσωπεύουν διαφορετικής ποιότητας προσαρμογές. Οι διαφορετικές αυτές προσαρμογές έχουν ανάλογες επιδράσεις στην παρούσα και τη μελλοντική κοι-

ωνικοσυναισθηματική λειτουργία του παιδιού. Χωρίς να θεωρούνται απόλυτα καθοριστικές για τη μελλοντική συμπεριφορά, υποστηρίζεται ότι ενεργοποιούν κάποιες εξελικτικές τάσεις που καθιστούν την κατάκτηση της ομαλής ανάπτυξης λιγότερο ή περισσότερο δύσκολη.

Η ιδέα ότι η φυσιολογική ανάπτυξη του παιδιού εξαρτάται κυρίως από την υγιή μητρική φροντίδα έχει σαφείς ιστορικές ρίζες και επαναλαμβάνεται στις βασικές αρχές της θεωρίας της προσκόλλησης (Ainsworth & Bowlby, 1991). Η πιο γνωστή φράση του Bowlby, στην οποία έμεινε πιστός μέχρι τέλους, και για την οποία δέχθηκε δριμύτατη κριτική από πολλές πλευρές, ήταν η ιδέα της "μητρικής αποστέρησης". Ο Bowlby πρωτοχρησιμοποίησε τον όρο αυτό θέλοντας να υποστηρίξει τα δικαιώματα των παιδιών που ήταν θύματα του πολέμου, της κοινωνικής διάλυσης και της συναισθηματικής πενίας. Θέλησε, επίσης, να υπερασπιστεί το δικαίωμα των γυναικών να μπορούν να αφιερώσουν τον εαυτό τους στη φροντίδα και στην προστασία των παιδιών τους, αντί να είναι θύματα ενός οικονομικού συστήματος που τις εξανάγκαζε να εργάζονται για πολλές ώρες σε εργοστάσια αφήνοντας τη φροντίδα των παιδιών τους σε διάφορα ιδρύματα. Ήθελε ακόμη να επιπλήξει ένα σύστημα που χώριζε τα παιδιά από γονείς τους οποίους θεωρούσε "ανεπαρκείς". Οι New και David (1985) επισημαίνουν ότι ο Bowlby μετά το τέλος του Δεύτερου Παγκόσμιου Πολέμου "είχε ένα ακροατήριο: τις γυναίκες που δούλευαν στα εργοστάσια, αναγκασμένες να στέλνουν τα παιδιά τους για εννέα ή δέκα ώρες καθημερινά σε αδιάφορα νηπιαγωγεία, τους άνδρες, οι οποίοι για χρόνια εξίσωναν την ειρήνη με τον οικογενειακό παράδεισο, τις κυβερνήσεις, οι οποίες έβλεπαν την κοινωνική και οικονομική δυνατότητα που προσέφερε η εξιδανίκευση της μητρότητας και της οικογενειακής ζωής" (σ. 55).

Η μαζική αίσθηση της ενοχής και της απώλειας και η επιθυμία της επανόρθωσης, στη μεταπολεμική Ευρώπη, βρήκαν μια βολική λύση στην ιδέα της "μητρικής αποστέρησης", η οποία ισχυροποίησε την παλαιότερη ιδέα ότι πολλά

από τα συνηθισμένα ψυχιατρικά και κοινωνικά προβλήματα των ενηλίκων έχουν τις ρίζες τους στην πρώιμη σχέση μητέρας-βρέφους. Καθώς όμως άρχισε να αλλάζει το κοινωνικό και ιστορικό πλαίσιο, η ιδέα της μητρικής αποστέρησης γινόταν καταπιεστική. Τρομοκρατημένες οι μητέρες από την ιδέα ότι ακόμη και σύντομοι αποχωρισμοί από τα παιδιά τους θα προκαλούσαν ανεπανόρθωτα συναισθηματικά τραύματα, άρχισαν να αισθάνονται καταδυναστευμένες από τις ιδέες του Bowlby.

Μεταγενέστερες μελέτες άλλαξαν κάπως την αρχική εικόνα, αποδεικνύοντας ότι τα συμπεράσματα του Bowlby θα έπρεπε μάλλον να θεωρηθούν αποτέλεσμα της ιδρυματοποίησης και όχι της μητρικής αποστέρησης (Clarke & Clarke, 1976), ότι ο αποχωρισμός δεν είναι οπωσδήποτε τραυματικός (Rutter, 1981, 1995), και ότι ασφαλείς σχέσεις προσκόλλησης μπορεί να δημιουργηθούν και αργότερα στη ζωή του ατόμου (Holmes, 1996).

Οι Shaffer και Emerson (1964), για παράδειγμα, μελέτησαν την προσκόλληση σε μια διαχρονική μελέτη διάρκειας δύο ετών (τα δύο πρώτα χρόνια της ζωής του βρέφους), η οποία συμπεριλάμβανε τις αντιδράσεις των παιδιών σε διάφορα μέλη της οικογένειας και όχι μόνο τη μητέρα και κάτω από μια ποικιλία συνθηκών. Αντί να χρησιμοποιήσουν τη Συνθήκη του Ξένου, οι ερευνητές χρησιμοποίησαν την παρατήρηση σε φυσικό περιβάλλον. Όλες οι μητέρες που πήραν μέρος στην έρευνα ασχολούνταν αποκλειστικά και μόνο με τη φροντίδα των παιδιών τους, ενώ όλοι οι πατέρες εργάζονταν. Παρ' όλα αυτά, μόνο τα μισά από τα παιδιά του δείγματος έδειξαν να είναι προσκολλημένα στη μητέρα. Αρκετά από αυτά έδειχναν εξίσου προσκολλημένα στον πατέρα τους, τα αδέρφια ή τη γιαγιά. Οι ερευνητές θεωρούν ότι το βρέφος μπορεί να δημιουργήσει περισσότερες από μια σχέσεις προσκόλλησης και το κύριο πρόσωπο προσκόλλησης δεν είναι απαραίτητα αυτό που φροντίζει το παιδί.

Το θέμα των πολλαπλών προσκολλήσεων δεν έχει απαντηθεί ικανοποιητικά. Όπως συνάγεται από τη σχετική βιβλιογραφία, τα παιδιά

διαμορφώνουν πολλαπλές σχέσεις προσκόλλησης, αλλά οι σχέσεις αυτές δεν έχουν όλες την ίδια σπουδαιότητα γι' αυτά (Feeney & Noller, 1996). Υποστηρίζεται ότι αυτές οι πολλαπλές σχέσεις προσκόλλησης είναι ιεραρχικά διατεταγμένες, με το κύριο πρόσωπο προσκόλλησης (συνήθως τη μητέρα) στην κορυφή της ιεραρχίας. Ο πατέρας και τα αδέρφια είναι, επίσης, σημαντικά πρόσωπα προσκόλλησης, όπως και άλλα πρόσωπα που φροντίζουν το παιδί (π.χ., γιαγιά, παππούς).

Η σύγχρονη έρευνα εξακολουθεί να κυριαρχείται από το μύθο της σπουδαιότητας της αποκλειστικής σχέσης με ένα πρόσωπο, τη μητέρα, παρά τις διαφορετικές θεωρητικές τοποθετήσεις που έχουν κατά καιρούς διατυπωθεί, και τα αποτελέσματα των ερευνών που αμφισβητούν την ιδέα αυτή (Birns, 1999. Bleier, 1984. Burman, 1994. Eyer, 1992. Franzblau, 1999a, b. Gottlieb, 1991). Η απόδοση της πηγής των προβλημάτων των ενηλίκων σε ανεπαρκή μητρική φροντίδα κατά τη διάρκεια της πρώιμης παιδικής ηλικίας είναι ένα εκτεταμένο φαινόμενο στην κλινική βιβλιογραφία. Οι ιδέες ότι οι αναπαραγωγικές ικανότητες των γυναικών εξυπηρετούν βιολογικούς και εξελικτικούς σκοπούς, ότι οι γυναίκες οφείλουν να φέρουν σε πέρας το δύσκολο και υπεύθυνο έργο της μητρότητας και μόνο αυτές μπορούν να έχουν αυτές τις πρώιμες και καθοριστικές επιδράσεις στο παιδί τους, συντελούν στο να τις κρατούν φυλακισμένες στο ρόλο της μητρότητας, τις πιέζουν κάτω από το βάρος των μητρικών τους καθηκόντων και τις περιορίζουν στο ρόλο αυτό. Οι θεωρητικοί της προσκόλλησης αναγνωρίζοντας από τη μια το πρόβλημα αυτό, και κάτω από την πίεση της κριτικής που έχει ασκηθεί κυρίως από την πλευρά των ψυχολόγων-φεμινιστριών (Eyer, 1992. Franzblau, 1996), κάνουν πια λόγο για το πρόσωπο που φροντίζει το παιδί και το οποίο δεν είναι απαραίτητα η μητέρα.

Θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι το πρόβλημα που αντιμετωπίζει η σύγχρονη οικογένεια, δεν είναι τόσο πολύ η μητρική, αλλά η πατρική αποστέρηση, εξαιτίας των αδύναμων, από-

ντων ή αδιάφορων πατέρων και το γεγονός ότι πολλά παιδιά μεγαλώνουν με μητέρες που δεν έχουν κανέναν είδους υποστήριξη. Αποτελεί ειρωνεία το ότι οι πιο ζημιογόνοι κίνδυνοι για το αναπτυσσόμενο παιδί, στους οποίους αναφέρθηκε ο Bowlby στα τελευταία του έργα, δηλαδή, η αντιστροφή ρόλων ανάμεσα στη μητέρα και το παιδί, οι απειλές αυτοκτονίας του γονέα και η σωματική κακοποίηση, φαίνεται ότι χαρακτηρίζουν περισσότερο τις μητέρες που είναι συνεχώς κοντά στα παιδιά τους, παρά αυτές που έχουν τη δυνατότητα να απομακρύνονται κάποιες ώρες από αυτά.

Ένα από τα ερωτήματα στα οποία δεν έχουν ακόμα δοθεί ικανοποιητικές απαντήσεις αφορά το είδος των γεγονότων και εμπειριών που οδηγούν σε αναθεώρηση του εσωτερικού μοντέλου εργασίας στη μια περίπτωση και στη διαιώνιση του αρχικού μοντέλου σε άλλη περίπτωση. Τόσο η θεωρία της προσκόλλησης, όσο και η έρευνα στον τομέα αυτό, προτείνουν τρόπους με τους οποίους διατηρείται η μη προσαρμοστική συμπεριφορά. Η έννοια του εσωτερικού μοντέλου εργασίας υπονοεί ότι οι άνθρωποι αρχίζουν μια νέα σχέση έχοντας κάποιες σαφείς προσδοκίες, πράγμα που επιδρά καθοριστικά στη συμπεριφορά τους και στα σήματα που στέλνουν στους άλλους. Οι Jacobson και Willie (1986) διαπίστωσαν στην έρευνά τους ότι παιδιά τριών ετών με ανασφαλή προσκόλληση αναλαμβάνουν τόσες κοινωνικές πρωτοβουλίες όσες και τα παιδιά με ασφαλή προσκόλληση, όμως επιλέγονται λιγότερο συχνά ως σύντροφοι στο παιχνίδι. Και ο Sroufe (1990) αναφέρει ότι εκπαιδευτικοί, που δε γνώριζαν το είδος της προσκόλλησης παιδιών προσχολικής ηλικίας, τους συμπεριφέρονταν διαφορετικά. Είχαν την τάση να είναι θετικοί, ζεστοί, να έχουν θετικές προσδοκίες και να ασκούν ελάχιστο έλεγχο προς τα παιδιά με ασφαλή προσκόλληση. Αντίθετα, είχαν συγκριτικά πιο αρνητικές προσδοκίες και ασκούσαν μεγαλύτερο έλεγχο στα ανασφαλή παιδιά με αποφεύγουσα συμπεριφορά. Τέλος, για τα ανασφαλή παιδιά με ανθιστάμενη συμπεριφορά, οι εκπαιδευτικοί ήταν αδικαιολόγητα ανεκτικοί στις

παραβάσεις των κανονισμών, αλλά συγχρόνως ασκούσαν έλεγχο και είχαν αρνητικές προσδοκίες από αυτά. Ο Sroufe επισημαίνει ότι αυτή η συμπεριφορά των εκπαιδευτικών ήταν ανάλογη με τη συμπεριφορά των γονέων και χρησίμευε στο να επιβεβαιώνει το εσωτερικό μοντέλο εργασίας των παιδιών. Είναι πιθανόν τα άτομα με ανασφαλή προσκόλληση να έρχονται σε μια νέα κατάσταση με συγκεκριμένες προσδοκίες (π.χ., να φοβούνται ότι θα βιώσουν την απόρριψη) και έτσι να συμπεριφέρονται με τρόπο που προκαλεί αντιδράσεις, οι οποίες επιβεβαιώνουν τις προσδοκίες τους. Έτσι, τίθεται σε λειτουργία ένας φαύλος κύκλος στον οποίο ένα μη προσαρμοστικό εσωτερικό μοντέλο εργασίας μετατρέπεται σε μια αυτοεκπληρούμενη προφητεία.

Παρά την κριτική που ασκείται, είναι γεγονός ότι η θεωρία της προσκόλλησης επηρέασε σημαντικά την κατανόησή μας για την ανάπτυξη του παιδιού και την ανάπτυξη της προσωπικότητας του ενήλικα, αλλά και επέδρασε σημαντικά στην ψυχολογική πρακτική. Αν και αρκετές πτυχές της διαφέρουν από τις παραδοσιακές απόψεις της αναπτυξιακής ψυχολογίας, έχει επηρεάσει καθοριστικά τις σύγχρονες απόψεις για τη συναισθηματική ανάπτυξη. Γενικά θα μπορούσαμε να πούμε ότι η θεωρία της προσκόλλησης αποτελεί όχι τόσο μια νέα θεωρία, αλλά ένα γενικό πλαίσιο, μέσα στο οποίο μπορούμε να εξετάσουμε τις διαπροσωπικές σχέσεις και ειδικότερα τις πτυχές των διαπροσωπικών σχέσεων που διαμορφώνονται από την ανάγκη για ασφάλεια και την απειλή του αποχωρισμού.

Φυσικά πολλά ερωτήματα παραμένουν αναπάντητα. Ένα από αυτά αφορά τη σχέση που υπάρχει ανάμεσα στην προσκόλληση και το πολιτισμικό πλαίσιο. Οι ζωηρές αντιπαραθέσεις που προέκυψαν ως προς την οικουμενικότητα ή την κατά περίπτωση πολιτισμική σημασία των ταξινομήσεων της Συνθήκης του Ξένου, ήταν μόνο η αρχή. Παρά το γεγονός ότι ένας αρκετά μεγάλος αριθμός μελετών έχει ασχοληθεί με τις διαπολιτιστικές διαφορές στη συμπεριφορά των παιδιών που προκαλούνται κατά τη Συνθήκη του Ξένου, και παρά τη συχνή χρήση όρων όπως "οι-

κολογία της προσκόλλησης" και "κοινωνικο-πολιτισμικό πλαίσιο", οι θεωρητικοί της προσκόλλησης δεν έχουν εξετάσει ακόμη τις διαφορετικές πολιτισμικές θεωρίες, ούτε έχουν προσπαθήσει να τις ενσωματώσουν στην έρευνα της προσκόλλησης (Harwood, Miller, & Irizarry, 1995).

Βιβλιογραφία

- Adam, K. S. (1994). Suicidal behavior and attachment: A developmental model. In M. B. Sperling & W. H. Berman (Eds.), *Attachment in adults: Theory, assessment and treatment* (pp. 275-298). New York: Guilford.
- Ainsworth, M. D. S. (1979). Infant-mother attachment. *American Psychologist*, 34, 932-937.
- Ainsworth, M. D. S. (1982). Attachment: Retrospect and prospect. In C. M. Parkes & J. Stevenson-Hinde (Eds.), *The place of attachment in human behavior* (pp. 3-30). New York: Basic Books.
- Ainsworth, M. D. S. (1989). Attachments beyond infancy. *American Psychologist*, 44, 709-716.
- Ainsworth, M. D. S. (1991). Attachment and other affectional bonds across the life cycle. In C. M. Parkes, J. Stevenson-Hinde, & P. Marris (Eds.), *Attachment across the life cycle* (pp. 33-51). New York: Tavistock/Routledge.
- Ainsworth, M. D. S., Bell, S. M., & Stayton, D. J. (1971). Individual differences in Strange Situation behavior of one-year-olds. In H. R. Schaffer (Ed.), *The origins of human social relations* (pp. 17-57). London: Academic.
- Ainsworth, M. D. S., Blehar, M. C., Waters, E., & Wall, S. (1978). *Patterns of attachment: A psychological study of the strange situation*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Ainsworth, M., & Bowlby, J. (1991). An ethological approach to personality development. *American Psychologist*, 46(4), 333-341.
- American Psychiatric Association. (1994). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders* (4th ed.). Washington, DC: Author.
- Bartholomew, K. (1994). Assessment of individual differences in adult attachment. *Psychological Inquiry*, 5, 23-27.
- Bartholomew, K., & Horowitz, L. M. (1991). Attachment styles among young adults: A test of a four-category model. *Journal of Personality and Social Psychology*, 61, 226-244.
- Bateman, A., & Holmes, J. (1995). *Introduction to psychoanalysis: Contemporary theory and practice*. London: Routledge.
- Belsky, J. (1984). The determinants of parenting: A process model. *Child Development*, 55, 83-96.
- Belsky, J., Fish, M., & Isabella, R. (1991). Continuity and discontinuity in infant negative and positive emotionality: Family antecedent and attachment consequences. *Developmental Psychology*, 27, 421-431.
- Belsky, J., & Rovine, M. (1987). Temperament and attachment security in the strange situation: An empirical rapprochement. *Child Development*, 58, 787-795.
- Benoit, D., & Parker, (1994). Stability and transmission of attachment across three generations. *Child Development*, 65, 1444-1456.
- Birns, B. (1999). Attachment theory revisited: Challenging conceptual and methodological sacred cows. *Feminism & Psychology*, 9(1), 10-21.
- Bleier, R. (1984). *Science and gender: A critique of biology and its theories on women*. New York: Pergamon.
- Bowlby, J. (1969/1982). *Attachment and loss: Vol. 1. Attachment*. New York: Basic Books.
- Bowlby, J. (1973). *Attachment and loss. Vol. 2. Separation*. New York: Basic Books.
- Bowlby, J. (1979). The making and breaking of affectional bonds. In J. Bowlby (Ed.), *The making and breaking of affectional bonds* (pp. 129-160). London: Tavistock.
- Bowlby, J. (1980). *Attachment and loss. Vol. 3. Loss, sadness and depression*. New York: Basic Books.

- Bowlby, J. (1988a). *A secure base: Parent-child attachment and healthy human development*. New York: Basic Books.
- Bowlby, J. (1988b). Developmental psychiatry comes of age. *American Journal of Psychiatry*, 145, 1-10.
- Bretherton, I. (1992). The origins of attachment theory: John Bowlby and Mary Ainsworth. *Developmental Psychology*, 28, 759-775.
- Bretherton, I. (1995). Η καταγωγή της θεωρίας της προσκόλλησης: John Bowlby και Mary Ainsworth. Στο Γ. Κουγιουμουτζάκη (Επιμ. Έκδ., Μ. Σόλμαν, Μετάφ.), *Αναπτυξιακή ψυχολογία* (σ. 444-489). Ηράκλειο Κρήτης: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.
- Burman, E. (1994). *Deconstructing developmental psychology*. London: Routledge.
- Calkins, S. D., & Fox, N. A. (1992). The relations among infant temperament, security of attachment, and behavioral inhibition at twenty-four months. *Child Development*, 63, 1456-1472.
- Carnelley, K. B., Pietromonaco, P. R., & Jaffe, K. (1994). Depression, working models of others, and relationship functioning. *Journal of Personality and Social Psychology*, 66, 127-140.
- Cicchetti, D. (1988). *Attachment and developmental psychopathology*. Unpublished manuscript, University of Rochester, New York.
- Cicchetti, D., & Barnett, D. (1991). Attachment organization in maltreated preschoolers. *Development and Psychopathology*, 3, 397-411.
- Clarke, A. M., & Clarke, A. D. (1976). *Early experience: Myth and evidence*. London: Open Books.
- Cole, M. (1992). Culture in development. In M. H. Bornstein & M. E. Lamb (Eds.), *Developmental psychology: An advanced textbook* (3rd ed.) (pp. 731-789). Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Collins, N. L., & Read, S. J. (1994). Cognitive representations of attachment: The structure and function of working models. In K. Bartholomew & D. Perlman (Eds.), *Advances in personal relationships* (Vol. 5, pp. 53-90). London: Jessica Kingsley.
- Crockenberg, S. B. (1981). Infant irritability, mother responsiveness, and social support influences on the security of infant-mother attachment. *Child Development*, 52, 857-865.
- Eagle, M. (1995). The developmental perspectives of attachment and psychoanalytic theory. In S. Goldberg, R. Muir, & J. Kerr (Eds.), *Attachment theory: Social, developmental, and clinical perspectives* (pp. 123-149). Hillsdale, NJ: The Analytic Press.
- Egeland, B., & Farber, E. A. (1984). Infant-mother attachment: Factors related to its development and expression over time. *Child Development*, 55, 753-771.
- Egeland, B., Jacobvitz, D. B., & Sroufe, A. (1988). Breaking the cycle of abuse. *Child Development*, 59, 1080-1088.
- Erikson, E. H. (1950). *Childhood and society*. New York: Norton.
- Eyer, D. (1992). *Mother-infant bonding: A scientific fiction*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Fairbrain, W. R. D. (1952). *Psychoanalytic studies of the personality*. London: Tavistock.
- Feeney, J. A., & Noller, P. (1990). Attachment style as a predictor of adult romantic relationships. *Journal of Personality and Social Psychology*, 58, 281-291.
- Feeney, J., & Noller, P. (1996). *Adult attachment*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Fonagy, P., Steele, M., & Steele, H. (1991). Intergenerational patterns of attachment: Maternal representations during pregnancy and subsequent infant-mother attachments. *Child Development*, 62, 891-905.
- Fonagy, P., Steele, M., Steele, H., Higgitt, A., & Target, M. (1994). The theory and practice of resilience. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 35, 231-257.

- Frankel, K. A., & Bates, J. E. (1990). Mother-toddler problem solving: Antecedents in attachment, home behavior, and temperament. *Child Development, 61*, 810-819.
- Franzblau, S. H. (1996). Social Darwinian influences on conceptions of marriage, sex and motherhood. *The Journal of Primary Prevention, 17*(1), 47-73.
- Franzblau, S. H. (1999a). Attachment theory. *Feminism & Psychology, 9*(1), 10-21.
- Franzblau, S. H. (1999b). Historicizing attachment theory: Binding the ties that bind. *Feminism & Psychology, 9*(1), 22-31.
- George, C., Kaplan, N., & Main, M. (1985). *The adult attachment interview*. Unpublished manuscript, University of California at Berkeley, California.
- Goldsmith, H. H., & Alansky, J. A. (1987). Maternal and infant temperamental predictors of attachment: A meta-analytic review. *Journal of Consulting and Clinical Psychology, 55*, 805-816.
- Gottlieb, G. (1991). Experiential canalization of behavioral development. *Developmental Psychology, 27*(1), 4-13.
- Griffin, D., & Bartholomew, K. (1994). The metaphysics of measurement: The case of adult attachment. *Advances in Personal Relationships, 5*, 17-52.
- Grossman, K., Grossmann, K. E., Spangler, G., Suess, G., & Unzner, L. (1985). Maternal sensitivity and newborn's orientation responses as related to quality of attachment in Northern Germany. *Monographs of the Society of Research in Child Development, 50*(1&2), 233-256.
- Harwood, R. L., Miller, J. G., & Irizarry, N. L. (1995). *Culture and attachment*. New York: Guilford.
- Hazan, C., & Shaver, P. R. (1990). Love and work: An attachment-theoretical perspective. *Journal of Personality and Social Psychology, 59*, 270-280.
- Holmes, J. (1993). *John Bowlby and attachment theory*. London: Routledge.
- Holmes, J. (1996). *Attachment, intimacy, autonomy: Using attachment theory in adult psychotherapy*. Northvale, NJ: Jason Aronson.
- Jacobson, J. L., & Willie, D. R. (1986). The influence of attachment pattern on developmental changes in peer interaction from toddler to the preschool period. *Child Development, 57*, 338-347.
- Isabella, R. A. (1993). Origins of attachment: Maternal interactive behaviour across the first year. *Child Development, 64*, 605-621.
- Izard, C. E., Haynes, O. M., Chisholm, G., & Baak, K. (1991). Emotional determinants of infant-mother attachment. *Child Development, 62*, 906-917.
- Kenny, M. E. (1987). The extent and function of parental attachment among first year college students. *Journal of Youth and Adolescence, 16*, 17-27.
- Kohut, H. (1977). *The restoration of the self*. New York: International Universities Press.
- Kohut, H. (1984). *How does analysis cure?* Chicago: University of Chicago Press.
- Lee, C., & Bates, J. (1985). Mother child interaction at age two years and perceived difficult temperament. *Child Development, 56*, 1314-1325.
- Lopez, F. G. (1995). Contemporary attachment theory: An introduction with implications for counseling psychology. *The Counseling Psychologist, 23*(3), 395-415.
- Lyddon, N. J. (1995). Attachment theory: A metaperspective for counseling psychology? *The Counseling Psychologist, 23*(3), 479-483.
- Lyons-Ruth, K., Alpern, L., & Repacholi, B. (1993). Disorganized infant attachment classification and maternal psychosocial problems as predictors of hostile-aggressive behavior in the preschool classroom. *Child Development, 64*, 572-585.
- Main, M. (1991). Metacognitive knowledge, metacognitive monitoring, and singular(coherent) vs. multiple (incoherent)

- model of attachment: Findings and directions for future research. In C. M. Parks, J. Stevenson-Hinde, & P. Marris (Eds.), *Attachment across the lifecycle* (pp. 127-159). London: Routledge.
- Main, M., & Goldwyn, R. (1984). Predicting rejection of her infant from mother's representation of her own experience: Implications for the abused-abusing intergenerational cycle. *Child Abuse and Neglect*, 8, 203-217.
- Main, M., Kaplan, N., & Cassidy, J. (1985). Security in infancy, childhood and adulthood: A move to the level of representation. *Monographs of the Society for Research in Child Development*, 50(1-2, Serial No. 209), 66-104.
- Main, M., & Solomon, J. (1986). Discovery of an insecure disorganized / disoriented attachment pattern: Procedures, findings and implications for classification of behavior. In M. Yogman & T. B. Brazelton (Eds.), *Affective development in infancy* (pp. 95-124). Norwood, NJ: Ablex.
- Main, M., & Solomon, J. (1990). Procedures for identifying infants as disorganized / disoriented during the Ainsworth Strange Situation. In M. T. Greenberg, D. Cicchetti, & E. M. Cummings (Eds.), *Attachment in the preschool years: Theory, research and intervention* (pp. 121-160). Chicago: University of Chicago Press.
- Mangelsdorf, S., Gunnar, M., Kestenbaum, R., Lang, S., & Andreas, D. (1990). Infant proneness-to-distress temperament, maternal personality, and mother-infant attachment: Associations and goodness of fit. *Child Development*, 61, 820-831.
- Masten, A., & Garmezy, N. (1985). Risk, vulnerability, and protective factors in developmental psychopathology: In B. B. Lahey & A. E. Kazdin (Eds.), *Advances in clinical child psychology* (Vol. 8, pp. 1-52). New York: Plenum.
- Miyake, K., Chen, S., & Campos, J. (1985). Infant temperament, mother's mode of interaction, and attachment in Japan: An interim report. *Monographs of the Society for Research in Child Development*, 50(1 & 2), 276-297.
- Morris, D. (1982). Attachment and intimacy. In M. Fisher & G. Stricker (Eds.), *Intimacy* (pp. 305-323). New York: Plenum.
- New, C., & David, M. (1985). *For the children's sake: Making childcare more than women's business*. Harmondsworth, UK: Penguin.
- Παρασκευόπουλος, Ι. Ν. (1985). *Εξελικτική Ψυχολογία: Η ψυχική ζωή από τη σύλληψη ως την ενηλικίωση* (Τόμος 1). Αθήνα: Αυτοέκδοση.
- Pearson, J. L., Cohn, D. A., Cowan, P. A., & Cowan, C. P. (1994). Earned- and continuous-security in adult attachment: Relation to depressive symptomatology and parenting style. *Development and Psychopathology*, 6, 359-373.
- Pederson, D. R., Moran, G., Sitko, C., Campbell, K., Ghesquire, K., & Acton, H. (1990). Maternal sensitivity and the security of infant-mother attachment: A Q-sort study. *Child Development*, 61, 1974-1983.
- Pistole, M. C. (1993). Attachment relationships: Self-disclosure and trust. *Journal of Mental Health Counseling*, 15, 94-106.
- Radke-Yarrow, M. (1991). Attachment patterns in children of depressed mothers. In C. M. Parkes & J. Stevenson-Hinde (Eds.), *Attachment across the life cycle* (pp. 115-126). London: Tavistock/Routledge.
- Rice, K. G. (1990). Attachment and adolescence: A narrative and meta-analytic review. *Journal of Youth and Adolescence*, 19, 511-538.
- Richman, J., & Flaherty, J. A. (1987). Adult psychosocial assets and depressive mood over time: Effects of internalized childhood attachments. *Journal of Nervous and Mental Disease*, 175, 703-712.
- Rutter, M. (1979). Maternal deprivation, 1972-1978: New findings, new concepts, new approaches. *Child Development*, 50, 283-305.

- Rutter, M. (1981). *Maternal deprivation reassessed*. London: Penguin.
- Rutter, M. (1987). Temperament, personality and behavior disorder. *British Journal of Psychiatry*, 150, 443-458.
- Rutter, M. (1990). Psychosocial resilience and protective mechanisms. In J. Rolf, A. S. Masten, D. Cicchetti, K. H. Neuchterlein, & G. Weintraub (Eds.), *Risk and protective factors in the development of psychopathology*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Rutter, M. (1995). Clinical implications of attachment concepts: Retrospect and prospect. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 36, 549-571.
- Sagi, A., Van Ijzendoorn, N. G., & Koren-Karie, N. (1991). Primary appraisal of the strange situation: A cross-cultural analysis of pre-separation episodes. *Developmental Psychology*, 27, 587-596.
- Shaffer, H. R., & Emerson, P. E. (1964). The development of social attachments in infancy. *Monographs of the Society for Research in Child Development*, 29(Serial No. 94).
- Shaver, P. R., & Hazan, C. (1988). A biased overview of the study of love. *Journal of Social and Personal Relationships*, 5, 473-501.
- Shaver, P. R., & Hazan, C. (1993). Adult romantic attachment: Theory and evidence. In D. Perlman & W. Jones (Eds.), *Advances in personal relationships* (Vol. 4, pp. 29-70). London: Jessica Kingsley.
- Simpson, J. A. (1990). Influence of attachment styles on romantic relationships. *Journal of Personality and Social Psychology*, 59, 971-980.
- Simpson, J. A., Rholes, W. S., & Nelligan, J. S. (1992). Support seeking and support giving within couples in an anxiety-provoking situation: The role of attachment styles. *Journal of Personality and Social Psychology*, 60, 434-446.
- Sroufe, L. A. (1983). Infant-caregiver attachment and patterns of adaptation in preschool: The roots of maladaptation and competence. In M. Perlmutter (Ed.), *Minnesota Symposium in Child Psychology* (Vol. 16, pp. 41-81). Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Sroufe, L. A. (1988). The role of infant-caregiver attachment in development. In J. Belsky & T. Nezworski (Eds.), *Clinical implications of attachment* (pp. 18-38). Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Sroufe, L. A. (1990). An organizational perspective on the self. In D. Cicchetti & M. Beeghly (Eds.), *The self in transition* (pp. 281-307). Chicago: University of Chicago Press.
- Sroufe, L. A., & Fleeson, J. (1986). Attachment and the construction of relationships. In W. Hartup & Z. Rubin (Eds.), *Relationships and development* (pp. 51-71). Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Sroufe, L. A., & Fleeson, J. (1988). The coherence of family relationships. In R. Hinde & J. Stevenson-Hinde (Eds.), *Relationships within families: Mutual families* (pp. 27-47). Cambridge, UK: Oxford University Press.
- Stevenson-Hinde, J. (1991). Temperament and attachment: An eclectic approach. In P. Bateson (Ed.), *The development and the integration of behavior* (pp. 315-329). Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Strahan, B. J. (1995). Predictors of depression: An attachment theoretical approach. *Journal of Family Studies*, 1(1), 33-47.
- Τσιάντης, Ι. (1999). Πρώιμες σχέσεις και αλληλεπιδράσεις μητέρας-βρέφους: Η σημασία τους στην ομαλή ανάπτυξη της προσωπικότητας. Στο Ι. Τσιάντη & Θ. Δραγώνα (Επιμ. Έκδ.), *Μωρά και μητέρες* (σ. 219-249). Αθήνα: Καστανιώτης.
- Van Ijzendoorn, M. H., & Kroonenberg, P. M. (1988). Cross-cultural patterns of attachment: A meta-analysis of the strange situation. *Child Development*, 59, 147-156.
- Vaughn, B. E., Egeland, B., & Sroufe, L. A.

- (1979). Individual differences in infant-mother attachment at twelve and fifteen months: Stability and change in families under stress. *Child Development*, 50, 971-975.
- Vaughn, B. E., Lefever, G. B., Seifer, R., & Barglow, P. (1989). Attachment behaviour, attachment security, and temperament during infancy. *Child Development*, 60, 728-737.
- Vaughn, B. E., Stevenson-Hinde, J., Waters, E., Kotsaftis, A., Lefever, G. B., Shouldice, A., Trudel, M., & Belsky, J. (1992). Attachment security and temperament in infancy and early childhood: Some conceptual clarifications. *Developmental Psychology*, 28, 463-473.
- Waters, E., Vaughn, B. E., Posada, G., & Kondo-Ikemura, K. (Eds.). (1996). Caregiving, cultural and cognitive perspectives on secure-base behaviour and working models: New growing points of attachment theory and research. *Monographs of the Society for Research in Child Development*, 60(Serial No. 244).
- Weiss, R. S. (1982). Attachment in adult life. In C. M. Parkes & J. Stevenson-Hinde (Eds.), *The place of attachment in human behaviour* (pp. 171-184). New York: Basic Books.
- Weiss, R. S. (1991). The attachment bond in childhood and adulthood. In C. Parkes, J. Stevenson-Hinde, & P. Marris (Eds.), *Attachment across the life cycle* (pp. 66-76). New York: Tavistock/Routledge.
- West, M., Livesley, W. J., Reiffer, L., & Sheldon, A. (1986). The place of attachment in the life events model of stress and illness. *Canadian Journal of Psychiatry*, 31, 202-207.
- Winnicott, D. W. (1965). *The maturational processes and the facilitating environment*. London: Hogarth Press.

Attachment theory and its role in the study of human development

ANGELIKI LEONDARI

Aristotle University of Thessaloniki, Greece

ABSTRACT

The article refers to the theory of attachment as was initially formulated by John Bowlby and the research studies of Mary Ainsworth. The topic of individual differences in attachment is addressed by examining the role of maternal caregiving, infant temperament, cultural factors and family's socio-economic level. The influence of attachment on the formation of personality is discussed through the role of "internal working models". The association between attachment and developmental psychopathology is also examined. Finally, reference is made to recent research findings which draw parallels between infant's attachment and adult's close relationships.

Key words: Attachment, Early interactional experiences, Personality.

Address: Angeliki Leondari, Irinis 89, Agia Paraskevi, 153 42 Athens, Greece. Tel: *30-1-6013862 and *30-385-26226, Fax: *30-1-8037101 and *30-385-24973. E-mail: bgial@netor.gr